

Олександр Іщук

Кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху

Наталія Ніколаєва

Кандидат історичних наук

У статті на основі маловідомих документів підпілля ОУН та радянських каральних органів розглядаються передумови та причини розробки членами Проводу ОУН в 1945—1954 рр. стратегій «Дажбог», «Орлик» та «Олег». Проаналізовано шляхи втілення їх в життя, а також наслідки їх реалізації. Особливу увагу звернуто на те, як керівники Проводу ОУН вносили зміни до вузлових програм ОУН, зважаючи на політичну ситуацію в Україні, СРСР та світі протягом 1945—1954 рр.

Ключові слова: ОУН, радянські карально-репресивні органи (НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ), стратегії «Дажбог», «Орлик», «Олег», молодіжні організації.

Oleksandr Ishchuk, Natalia Nikolaieva

Organization of ukrainian nationalists (OUN) strategies «Dazhbog», «Orlyk» and «Oleg»

Organization of Ukrainian nationalists (OUN) strategies «Dazhbog», «Orlyk» and «Oleg» in 1945—1954 are analyzed in this article. Research is based on the early little-known documents of OUN and Soviet state repressive institutions (NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB). Authors analyzed how members of OUN tried to provide these programs into the life, and how they corrected them after the changes in political situation in the USSR and in the world from 1945 to 1954.

Key words: the OUN, the Soviet state repressive institutions (NKVD—NKGB—MGB—MVD—KGB), the strategies «Dazhbog», «Orlyk» and «Oleg», youth organizations.

СТРАТЕГІЇ ОУН «ДАЖБОГ», «ОРЛИК» І «ОЛЕГ»

Діяльність підпілля ОУН в 1945—1954 рр., після завершення Другої світової війни і до його остаточної ліквідації, є важливою частиною українського визвольного руху в ХХ столітті. Актуальність пропонованого дослідження полягає в тому, що на сьогодні історія створення та реалізації стратегій (чи як їх ще часто називають — програм, тактичних схем ОУН) «Дажбог», «Орлик» і «Олег» протягом 1945—1954 рр. в українській історіографії досліджена явно недостатньо. В тих працях, де згадано про існування стратегій ОУН, увага авторів в основному концентрувалась на інших важливих питаннях, тому інформацію про реалізацію цих стратегій подано лише оглядово.

Завданням статті є проаналізувати причини та передумови створення керівництвом Проводу ОУН в Україні стратегій «Дажбог», «Орлик» і «Олег», процес та наслідки їх реалізації у зазначений вище період.

Для спрощення у статті вживаємо назву ОУН, маючи на увазі ОУН бандерівського спрямування.

Історіографію питання загалом можна розбити на три великі групи: радянську, діаспорну (чи як її часто називають — державницький напрям української історіографії) та сучасну.

Радянська історіографія 1945—1991 рр. висвітлювала діяльність ОУН виключно в негативному світлі, називаючи її учасників «українсько-німецькими буржуазними націоналістами», «запроданцями», «зрадниками українського народу» і т.п. Тому в ній не проводився аналіз основних напрямків діяльності підпілля, і годі шукати інформацію про програми ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег». Загалом праці радянських істориків були упередженими, заангажованими, більше схожими на пропагандистські видання («агітпроп»), майже не містили посилань на архівні джерела, що залишалися недоступними у «спецхранах», куди дослідникам неможливо було потрапити. Радянські історики фактично виконували замовлення КПУ і звинувачували членів ОУН у співпраці з закордонними спецслужбами США, Англії, Італії та інших країн, а також у масових вбивствах мирного населення (як українців, так і росіян, поляків, євреїв). У цих виданнях наводилися як прав-

диві факти, так і перекручена історична інформація, у вигідному світлі для державної ідеології СРСР. Ті люди, які в часи існування СРСР насмілювалися позитивно оцінювати діяльність українського визвольного руху, вважалися радянською владою небезпечними та переслідувалися. Отож, слід констатувати, що до 1991 р. в Україні об'єктивних наукових досліджень щодо цієї тематики опубліковано не було.

Масовими накладами публікувалися книги таких авторів, як В. Варецький¹, В. Войтко², А. Войцеховський і Г. Ткаченко³, К. Дмитрук⁴, Б. Дудикевич і Я. Вітошинський⁵, В. Кравченко⁶, Ф. Маланчук⁷, О. Полторацький⁸, Т. Ржезач та В. Цуркан⁹, Ю. Римаренко¹⁰, В. Руднев¹¹, В. Чередниченко¹² та багатьох інших. Крім того, комуністична влада активно займалася підготовкою пропагандистських масових брошур, в яких засуджувалась діяльність ОУН¹³.

¹ *Варецький В. Українські буржуазні націоналісти — найлютіші вороги українського народу: Стеногр. публ. лекції.* — К.: Б. в., — 1952. — 44 с.

² *Войтко В. Найманці і прислужники імперіалізму.* — К.: Молодь, 1955. — 80 с.

³ *Войцеховский А., Ткаченко Г. Украинский фашизм (теория и практика украинского национализма в документах и фактах).* — К., 2004. — 178 с.

⁴ *Дмитрук К. Безбатченки.* — Львів: «Каменяр», 1974. — 239 с.; *Дмитрук К. В одній імперіалістичній упряжці: Антинародна суть так званого «союзу» українського буржуазного націоналізму і уніатства.* — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1982. — 49 с. — (Сер. «Науково-атеїстична», № 9); *Дмитрук К. Жовто-блакитні банкрути: Док. нариси, памфлети, публіц. ст.* — К.: Дніпро, 1982. — 399 с.

⁵ *Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти — найманці міжнародних імперіалістів.* — Л.: Б. в., — 1952. — 60 с.

⁶ *Кравченко В. Прокляті народом: Українські буржуазні націоналісти — прислужники світової реакції.* — Х.: «Прапор», 1979. — 77 с.

⁷ *Маланчук Ф. Їх ремесло — зрада: Публіц. нариси, памфлети, фейлетони.* — Л.: Каменяр. — 127 с.

⁸ *Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти — найлютіші вороги українського народу.* — К.: Держполітвидав УРСР, 1953. — 68 с.

⁹ *Ржезач Т., Цуркан В. Разыскиваются... — М.: Прогресс, 1988. — 326 с.*

¹⁰ *Римаренко Ю. З ким і проти кого: Док.-публіц. нариси й статті.* — К.: Дніпро, 1983. — 348 с.

¹¹ *Руднев В. Українські буржуазні націоналісти — агентація міжнародної реакції.* — К.: Держполітвидав УРСР, 1995. — 216 с.

¹² *Чередниченко В. Анатомія предательства: Украинские буржуазные националисты — орудие антисоветской политики империализма.* — К.: Политиздат Украины, 1983. — 2-е изд., перераб. и доп. — 326 с.

¹³ *Напр.: Украинские буржуазные националисты — злейшие враги украинского народа. Лекция.* — Харків: Б. в., 1953. — 36 с.; *Українські буржуазні націоналісти — запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України.* — Л.: Б. в., 1972. — 24 с.

Але не слід вважати, що в ССРСР ніхто не цікавився стратегією діяльності ОУН. Після масового розсекречення документів КГБ стало відомо, що в системі органів держбезпеки в 1950-ті — 1970-ті роки існували підрозділи, які займались вивченням і узагальненням досвіду боротьби чекістів з українським визвольним рухом. Зокрема, у квітні 1960 р. КГБ при РМ УРСР з цією метою було створено відповідну групу. 18 грудня 1967 р. наказом № 00154 КГБ при РМ УРСР було створено «шостий відділ» — науково-дослідний підрозділ для розробки та впровадження в оперативну практику наукових основ ведення боротьби з підривною діяльністю противника (в першу чергу, звісно, «українських буржуазних націоналістів»). Відділ проіснував до травня 1971 р., коли був ліквідований головою КГБ УРСР В. Нікітченком, а його функції були передані Інспекції при Голові КГБ УРСР та четвертому (інформаційно-аналітичному) відділу¹⁴.

Наслідком роботи групи з вивчення та узагальнення досвіду органів держбезпеки УРСР стало створення внутрішньовідомчого збірника документів про історію боротьби радянських органів держбезпеки з підпіллям ОУН і УПА в 1944—1954 рр.¹⁵ Згодом він був доповнений двома додатками, в яких вміщено переважно оригінали документів підпілля¹⁶. Над підбором документів працювала група кваліфікованих чекістів-оперативників, які в 1944—1954 рр. брали безпосередню участь в боротьбі з підпіллям ОУН і УПА, тому добре знали матеріал¹⁷. У цих збірниках було спеціально викремлено матеріали щодо реалізації стратегій ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег».

Крім того, Вищою школою КГБ СРСР ім. Ф. Держинського, а також курсами КГБ в м. Києві було підготовлено серію лекцій, статті та книги. В них на основі відомчих архівів доволі докладно прослідковано як чекістські заходи, так і діяльність ОУН у 1939—

¹⁴ *Галузевий державний архів СБУ: Путівник / Галузевий державний архів Служби безпеки України. Автори-упоряд.: В. Даниленко (відп. упоряд.), О. Іщук, С. Кокін, О. Лошицький, В. Сут. — Харків: Права людини, 2009. — С. 58.*

¹⁵ *ГДА СБУ України. — Ф. 13. — Спр. 372 у 103 томах.*

¹⁶ *Там само. — Спр. 376 (86 томів) і Спр. 398 (43 томи).*

¹⁷ *Докладніше див.: Іщук О. С. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959—1964 рр.) // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2009. — № 1 (32). — Харків: Права людини, 2009. — С. 87—119.*

1960 рр.¹⁸. Важливо зазначити, що ці книги не є т.зв. «агітпропом», а підготовлені з використанням вцілілих документів ОУН і УПА, з широким залученням матеріалів НКВД—НКГБ—МГБ—КГБ (спеціальних повідомлень, доповідних записок, довідок, наказів, звітів і т.п.). В них згадано про тактичні схеми ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег», а також про контрзаходи чекістів. І хоча всі книги написані виключно в дусі засудження діяльності «українсько-німецьких буржуазних націоналістів», у них міститься чимало цінного (нехай часто і перекрученого авторами) фактологічного матеріалу. Це пояснюється тим, що ветерани-чекісти намагалися узагальнити і передати свій досвід молодому поколінню співробітників КГБ і спиралися на власний бойовий досвід.

Згодом внутрішньовідомчі видання КГБ стали використовуватись і для підготовки «агітпропу». У 1980-ті рр. співробітники КГБ ділилися спогадами з істориками і журналістами, наслідком чого стало видання масовими накладами пропагандистських брошур з прославленням діяльності співробітників радянських органів держбезпеки, в т.ч. і їх боротьби з ОУН¹⁹.

Серйозне наукове вивчення діяльності ОУН в 1940-х—1950-х рр. започаткували історики української діаспори. Зробити це було не просто, адже за кордон потрапила обмежена кількість підпільних документів та видань, через що дослідники зіткнулись з проблемою нестачі джерел. Натомість вони, на відміну від радянських істориків, могли висловлюватись вільно. Внаслідок активної наукової і громадської діяльності емігрантів, в першу чергу — ветеранів ОУН, протягом 1945—1991 рр. за кордоном було видано чимало статей та книг з історії підпілля, а також видань, де обговорювались перспективи українського визвольного руху. Головним серед

¹⁸ Бурдин Л. и др. *Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов госбезопасности*. — Москва, 1955. — 162 с.; *Борьба органов госбезопасности с подрывной деятельностью украинских буржуазных националистов*. — К., 1978. — 360 с.; Шульженко Б., Хамазюк И., Даныко В. *Украинские буржуазные националисты*. — Москва, 1963. — 290 с. та інші.

¹⁹ Напр.: *Со щитом и мечом*. — Львов: Каменяр, 1988. — 203 с. [збірник спогадів, статей про діяльність чекістів Рівненщини в 1939—1950-ті роки, в т.ч. про боротьбу з ОУН і УПА. Є статті про Н. Хасевича, С. Янишевського, М. Козака, Х. Сігала і інших]; *Шляхами чекістської долі. Збірник статей / упоряд. В. Попик, передм. В. Голушко*. — К.: Політвидав України, 1988. — 271 с. [в книзі є нариси про розшук чекістами Р. Шухевича, І. Скоп'юка та інших].

них слід вважати серійне книжкове видання «Літопис УПА» (робота продовжилась і після відновлення незалежності України у 1991 р., станом на 2012 р. було опубліковано 100 томів). Важливи-ми є праці провідників ОУН С. Бандери²⁰, Я. Стецька²¹, С. Ленкавського²², В. Олеськіва²³, дослідження П. Мірчука²⁴, А. Камінського²⁵, П. Потічного²⁶, А. Бедрія²⁷, С. Мудрика-Мечника²⁸ та багатьох інших. Крім того, здійснювалось перевидання різних документів і матеріалів ОУН²⁹, публікувались спогади³⁰. Саме завдяки працям громадсько-політичних діячів та істориків української діаспори, їхній активній діяльності в демократичних країнах про існування підпілля ОУН в СРСР стало відомо в усьому світі.

Початком повноцінного вивчення українськими та зарубіжними істориками діяльності ОУН і УПА слід вважати добу горбачовської перебудови та події 1991 р., коли Україна відновила свою незалежність. Саме тоді стали доступними матеріали зі «спецхранів» бібліотек, архівів ЦК КПУ і КГБ, вільніше стали говорити ті люди, які були свідками подій. Наслідком відкриття архівів стала публікація великої кількості збірників документів і наукових праць про діяльність ОУН після завершення Другої світової війни. Та-

²⁰ Бандера С. *Перспективи української революції / з передм. Я. Стецька. Збірка творів за ред. Д. Чайковського. Остання редакція й упорядкування до друку Степана Ленкавського.* — [Мюнхен]: Видання Організації Українських Націоналістів, 1978. — 640 с.

²¹ Стецько Я. *Твори.* — Мюнхен: Вид-во ОУН, 1987. — Т. 1: Мюнхен: Вид-во ОУН, 1987. — 528 с.; Т. 2: — Мюнхен: Вид-во ОУН, 1991. — 467 с.

²² Див.: Ленкавський С. *Український націоналізм. Твори / Упорядк. і ред. О. Сича.* — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. — Т. 1. — 597 с.

²³ Олеськів В. *Діяльність Організації Українських Націоналістів упродовж 1945—1993 рр. // Шлях перемоги.* — 1993. — 31 липня.

²⁴ Мірчук П. *Українська Повстанська армія. 1942—1952: Док. і мат.* — Л.: Б. в., 1991. — 448 с.

²⁵ Камінський А. *Динаміка визвольної боротьби.* — Б. м. в.: Сучасність, 1973. — 237 с.

²⁶ Потічний П. *Політична думка українського підпілля. 1943—1951 // Сучасність.* — 1997. — №1. — С. 80—87.

²⁷ Бедрій А. *ОУН і УПА.* — Нью-Йорк: Укр. центр. інформ. служба, 1983. — 64 с.

²⁸ Мудрик-Мечник С. *ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери (причини до історії, спогад).* — Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. — 142 с.

²⁹ *Напр.: Большевизм і визвольна боротьба: Зб. ст.* — Лондон: Вид-во Закордонних Частин ОУН, 1957. — 460 с.

³⁰ *Напр.: Галамай С. П. Боротьба за визволення України, 1929—1989.* — Торонто; Нью-Йорк: Б. в., — 1991. — 340 с.; *Куп'як Д. Спогади нерозстріляного / вступ. ст. В. Барладяну.* — Л.: Каменяр, 1993. — 431 с.

кож в цей час стали активно друкуватись спогади ветеранів українського визвольного руху. Отже, з цього часу можна говорити про становлення сучасної історіографії.

Інформація про головні напрямки діяльності підпілля ОУН зібрана в узагальнюючому дослідженні Анатолія Русначенка³¹. Дослідник систематизував і опрацював великий обсяг історичних праць, опублікованих в другій половині ХХ століття як в Україні, так і за кордоном, вивчав та аналізував документи з українських і російських архівів. В його книзі міститься чимало прикладів того, яку діяльність проводило підпілля ОУН в кінці 1940-х — на початку 1950-х рр., наводиться велика кількість маловідомих фактів про поширення підпілля ОУН на Наддніпрянщині, роботу ОУН з молоддю тощо. Праця А. Русначенка, а також книга Юрія Киричука³², стали першими спробами узагальнити інформацію український визвольний рух в 1939—1954 рр., проаналізувати основні напрямки його діяльності в зазначений період.

Узагальненню діяльності ОУН в 1940—1950-х рр. присвячена праця Анатолія Кентія³³. Вчений ретельно проаналізував документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України та інших українських архівів, історіографію. У його праці систематизовано великий обсяг інформації про діяльність підпілля ОУН, наведено чимало прикладів збройних нападів на представників радянської адміністрації, агітаційних і пропагандистських заходів тощо.

Варто виокремити праці Дмитра Веденєєва, який опрацював великий масив маловідомих архівних документів, частина з яких

³¹ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. — К., 2002. — 519 с.; Мірчук П. Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі». — Б. м.: Б. в., Б. р. — Т. 1. — 222 с.; Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. — Нью-Йорк: Т-во колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, 1970. — 269 с.; Мірчук П. Степан Бандера — символ революційної безкомпромісності. — Хмельницький: Поділля, 1992. — 144 с.

³² Киричук Ю. Нариси з історії українського визвольного руху 40—50 років ХХ століття. — Львів, 2000. — 304 с.; Киричук Ю. Український національний рух 40—50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. — Львів: Добра справа, 2004. — 464 с.

³³ Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920—1956. Історико-архівні нариси. — Т. 2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації Українських Націоналістів. 1942—1956. — К., 2008. — 415 с.

досі не опублікована або невідома дослідникам. Автор аналізує основні напрямки діяльності ОУН в 1939—1954 рр. Дослідник одним з перших звернув увагу на створення і реалізацію програм ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег», і за відомими йому документами узагальнив інформацію про їх призначення, навів приклади їх реалізації³⁴. Дослідник називав ці тактичні схеми «трьома китами» підпілля, положення яких згодом конкретизувались у різних інструкціях та вказівках для низових ланок ОУН.

З найновіших узагальнюючих праць слід виокремити монографію Івана Патриляка³⁵, в якій на основі наукових досліджень та архівних документів ретельно прослідковано основні віхи діяльності ОУН в 1939—1954 рр. Ця праця містить окремий розділ про діяльність підпілля ОУН в 1945—1954 рр.

Важливу роль у систематизації інформації щодо історії українського визвольного руху відіграла робоча група істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, яка працювала у 1997—2005 рр. Фаховий висновок про діяльність цих організацій (2005 р.) та серія книг, підготовлених членами цієї групи, внесли значний внесок у вивчення основних напрямків діяльності ОУН у 1940-х — 1950-х рр.³⁶

Крім того, різноманітні аспекти діяльності українського визвольного руху зазначеного періоду висвітлювались у працях

³⁴ Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940—1950-ті роки. — К.: К.І.С., 2006. — 568 с.; Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Двобій без компромісів. — К.: К.І.С., 2007. — 568 с.; Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920—1945). — К.: Генеза, 2006. — 408 с.; Веденєєв Д. До формування багатовимірної моделі розуміння збройного конфлікту 1940—1950-х рр. у Західній Україні // *Воєнна історія Галичини та Закарпаття. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції*. — Львів, 2010. — С. 740—746; Веденєєв Д. В. До питання про тактику дій підпілля ОУН (друга половина 1940-х — початок 1950-х років) // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць*. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. — Вип. 6. — С. 449—456; Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права // *Український історичний журнал*. — 2007. — № 3. — С. 46—66; Веденєєв Д. В. *Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего главнокомандующего УПА*. — К.: К.И.С., 2007. — 208 с. та інші.

³⁵ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939—1960 рр.): монографія. — Львів: Часопис, 2012. — 592 с.

Я. Антонюка, І. Біласа, О. Безносюк, А. Боляновського, Г. Бондаренко, К. Бондаренка, С. Бутка, М. Вахули, О. Вовка, О. Веселової, В. В'ятровича, Р. Генеги, Є. Горбурова, В. Даниленка, О. Дмитерка, О. Добровольського, В. Жилюк, Р. Забілого, Ю. Зайцева, В. Ільницького, Г. Іванущенко, В. Іванченка, І. Іванченка, О. Іщука, О. Клименка, В. Ковальчука, С. Кокіна, С. Кульчицького, О. Ленартовича, О. Лисенка, В. Мазурка, І. Марчука, Н. Мизака, Є. Місила, В. Мороза, В. Мороко, Н. Николаєвої, В. Нікольського, В. Огородніка, О. Озимчук, І. Павленко, О. Пагірі, В. Піддубного, Ю. Польової, І. Пущука, Т. Ремарчука, М. Романюка, С. Сворака, В. Сергійчука, Ю. Сливки, Г. Стародубець, О. Стасюк, П. Хобота, Б. Черномаза, Ю. Шаповала, Ю. Щура, Б. Яроша та багатьох інших дослідників. Оскільки аналіз історіографії не є завданням нашого дослідження, ми не будемо зупинятися на цьому докладно. Але слід зазначити, що чи не в кожній науковій праці міститься нова інформація (з архівів, зі спогадів), яка доповнює картину про основні напрямки діяльності підпілля ОУН у повоєнні роки. Є у цих працях і вказівки на прагнення ОУН зберегти свої кадри, поширити діяльність на Наддніпрянщину і активізувати роботу з молоддю, тобто про реалізацію тактичних схем «Дажбог», «Орлик» і «Олег». За найскромнішими підрахунками, протягом 1991—2013 рр. було опубліковано щонайменше 10000 публікацій про діяльність ОУН в 1940—1950-ті роки. Проте, зважаючи на загальноукраїнський розмах діяльності ОУН, чимало питань роботи українського визвольного руху і досі недостатньо висвітлені. Таким чином, є потреба продовжити вивчення різних напрямків діяльності ОУН в 1940-х—1950-х рр. Крім того, про діяльність ОУН в 1944—1954 рр. немало книг написано іноземними авторами. Деякі з них доволі докладно зупиняються на питаннях збереження кадрів ОУН, поширення діяльності підпілля на Наддніпрянщину і роботу з молоддю. Серед них варто відзначити в першу чергу

³⁶ *Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА.* — К.: Наукова думка, 2005. — 54 с.; *Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Історичні нариси / Автори: Дзьобак В., Ілюшин І., Касьянов Г., Кентій А., Кульчицький С., Лисенко О., Патриляк І.* — К.: Наукова думка, 2005. — 496 с.

узагальнюючі праці про ОУН знаних дослідників Д. Армстронга³⁷, Г. Мотики³⁸, О. Гогуня³⁹, Д. Бурдса⁴⁰.

Джерельною базою нашого дослідження стали матеріали з ЦДАГО України, (фонд № 1 — матеріали ЦК КПУ про боротьбу з ОУН)⁴¹ та Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), в основному фонд № 2 і фонд № 13, де зберігається унікальна колекція документів ОУН, а також радянських органів держбезпеки⁴². Серед них: вказівки та інструкції ОУН; підпільні звіти; пропагандистські матеріали — листівки, заклики, брошури, книги, журнали тощо; робочі записи і листування провідників ОУН; документи органів держбезпеки УССР про боротьбу з ОУН (вказівки, звіти, доповідні записки, спецповідомлення, довідки, листи) тощо. Значна частина цих матеріалів вже опублікована у збірниках документів, зокрема — у київській серії багатотомного документального видання «Літопис УПА» (станом на 2013 р. опубліковано 22 томи). Зокрема, 18 том «Літопису УПА» київської серії присвячений діяльності ОУН на Наддніпрянщині (значною мірою — реалізації стратегії ОУН «Орлик»⁴³), а 11 том серії «Бібліотека» — діяльності молодіжних організацій ОУН (в т.ч. реалізації у повоєнні роки стратегії «Олег»)⁴⁴. Важливими є документи, віднайдені у різних архівах і опубліковані В. Сергійчуком (особливо

³⁷ *Armstrong J. Ukrainian nationalism. — Englewood, Colorado, 1990. — 271 p.*

³⁸ *Motyka G. Ukrainiska partyzantka 1942—1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. — Warszawa: Rytm, 2006. — 722 s.*

³⁹ *Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. — Санкт-Петербург: Нева, 2004. — 416 с.*

⁴⁰ *Бурдс Д. Советская агентура: очерки истории СССР в послевоенные годы (1944—1948). — Москва; Нью-Йорк: Современная история, 2006. — 296 с.*

⁴¹ *Центральний державний архів громадських об'єднань: Путівник. — К., 2001. — 496 с.*

⁴² *Див.: Галузевий державний архів СБУ: Путівник / ГДА СБ України. Авторупоряд.: В. Даниленко (відп. упоряд.), О. Іщук, С. Кокін, О. Лошицький, В. Сут. — Харків: Права людини, 2009. — 136 с.; Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959—1964 рр.) // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — 2009. — № 1 (32). — Харків: Права людини, 2009. — С. 87—119.*

⁴³ *Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упор. В. Іванченко, О. Пасіря. — Київ; Торонто, 2011. — 1160 с.*

⁴⁴ *Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.). — Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011 (серія «Бібліотека», кн. 11). — 946 с.*

книга про діяльність ОУН на Наддніпрянщині в 1941—1954 рр.)⁴⁵. Цікаву інформацію містять також спогади В. Кука⁴⁶, В. Галаси⁴⁷, М. Савчин⁴⁸ та інших. Унікальним джерелом інформації про успіхи і невдачі в реалізації тактичних схем підпілля ОУН слід вважати листування провідників ОУН різного рівня, яке було захоплене чекістами у заарештованих і вбитих підпільників і збереглося в фондах ГДА СБУ⁴⁹. Свої думки щодо реалізації програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» у листах висловлювали Роман Шухевич, Василь Кук, Василь Галаса та інші провідники підпілля.

Яка ж історія виникнення стратегій ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег»? Коли і ким з керівників підпілля ОУН вони були вироблені і з якою метою?

⁴⁵ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940—1950) / під заг. ред. Сергіячука В. — К.: ПП Сергіячук М. І., 2007. — Т. 1. — 640 с.; Т. 2. — 584 с.; Сергіячук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944—1953 рр.: Нові документи і матеріали. — К., 1998 — 944 с.; Сергіячук В. Український здви́г. Волинь. 1939—1955. — К.: Укр. Видавнича Спілка, 2005. — 840 с.; Сергіячук В. Український здви́г. Прикарпаття. 1939—1955. — К.: Укр. Видавнича Спілка, 2005. — 840 с.; Сергіячук В. Український здви́г. Поділля. 1939—1955. — К.: Укр. Видавнича Спілка, 2005. — 840 с.; Сергіячук В. Український здви́г. Наддніпрянина. 1941—1955. — К.: Укр. Видавнича Спілка, 2005. — 836 с. та інші.

⁴⁶ Кук В. УПА в запитаннях і відповідях Головного командира / Ред. Я. Сватко. — Львів, 2007. — 80 с.; Горишняк В. О своей непростой судьбе размышляет последний главнокомандующий ОУН—УПА Василий Кук (интерв'ю) // Факты и комментарии. — 2002. — 18 сентября. — С. 13; Муратов О. Про УПА — від першої особи. Про юнацьке загартування у «Пласті», гімназійній вишкіль, головне, про боротьбу на чолі проводу Української повстанської армії розповідає останній головнокомандувач УПА Василь Кук // Дзеркало тижня. — 2007. — 10 лютого — № 5 (634). — С. 14.

⁴⁷ Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. — Львів: Видавництво «Мс», 2005. — 270 с. Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича — Тараса Чупринки // Визвольний шлях. — 2000. — Кн. 3. — С. 47—49.

⁴⁸ Літопис Української повстанської армії. Т. 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. — Торонто; Львів, 1995. — 600 с.

⁴⁹ Див.: Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 16. Волинь і Полісся в невідомій спадщині ОУН і УПА. 1944—1954 рр. / Упор. В. Ковальчук, В. Огороднік. — Київ; Торонто, 2011. — 1024 с.; Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — Київ; Харків: Права людини, 2010. — № 1 — С. 147—168; Ковальчук В., Огороднік В. Листування керівництва підпілля ОУН(б) на Волині і Поліссі // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ. — Київ; Харків: Права людини, 2010. — № 2. — С. 236—331.

Стратегія (від давньогрецького *στρατηγία* — мистецтво полководця) — це загальний, не деталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період; спосіб досягнення складної цілі, яку не можна досягти одразу. Стратегію можна розглядати як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план, який супроводжується постійним аналізом та моніторингом в процесі реалізації та спрямований на досягнення успіху в кінцевому результаті. Стратегія має здатність переходити від абстракції до конкретики у вигляді конкретизованих планів для функціональних підрозділів.

Думається, що програми ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег» якраз і були подібними стратегіями. Їх цілями було: зберегти, вишколити та поповнити підпільні кадри; поширити діяльність підпілля на Наддніпрянщину; подбати про поповнення ОУН молодими кадрами.

Історик Д. Веденєєв, а за ним і деякі інші дослідники, схильний вважати, що програми «Дажбог», «Орлик» і «Олег» були розроблені членами Проводу ОУН у 1945—1946 рр., невдовзі після завершення Другої світової війни. Дослідник називає їх вузловими тактичними схемами підпілля і вважає, що їх положення коригувались для застосування у поточній ситуації під час нарад членів Проводу ОУН і окремих крайових провідників влітку 1945—1946 рр. в Рогатинському районі Станіславської (нині — Івано-Франківської) області, у 1947—1948 рр. — в Ілівському лісі Миколаївського району Дрогобицької (нині — Львівської) області, у 1949 р. — в Бібрецькому районі Львівської області⁵⁰. До цього треба додати, що ще одна важлива нарада членів Проводу ОУН відбулася в травні 1950 р. в Бережанському районі Тернопільської області, де було прийнято рішення про обрання В. Кука керівником Проводу ОУН замість загиблого 5 березня 1950 р. Р. Шухевича, а також часткову зміну програми ОУН. Судячи з усього, там також було вироблено деякі доповнення до вже існуючих тактичних схем і оформлено їх у відповідні інструкції.

Крім того, на нашу думку, окремі зміни та доповнення могли вноситися і на інших важливих нарадах керівництва ОУН, які досі

⁵⁰ *Веденєєв Д. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего главнокомандующего УПА. — К.: К.И.С., 2007. — С. 143—144.*

залишаються маловивченими (наприклад, на нарадах керівництва Карпатського крайового проводу ОУН 1946 р., 1947 р., 1948 р., 1949 р., 1950 р., які проводили Ярослав Мельник-‘Роберт’, Василь Сидор-‘Шелест’ і Степан Слободян-‘Клим’; на нарадах крайового проводу ОУН на ПЗУЗ, які проводив від 1948 р. Василь Галаса-‘Орлан’, про що збереглися відповідні документи). Взагалі подібні наради у повоєнні роки відбувалися в усіх існуючих крайових провах ОУН.

З уцілілих документів видно, що у виробленні тактичних схем підпілля брали участь члени Проводу ОУН в Україні Роман Шухевич, Василь Кук, Роман Кравчук, В. Сидор, Олекса Гасин, Петро Федун, Осип Дяків, Василь Бей, Василь Галаса, С. Слободян та, можливо, інші провідники (не нижче крайового рівня).

Оформлення вироблених рішень в інструкції та вказівки розтяглося на роки. В багатьох документах ОУН питання про збереження кадрів навіть не іменувалися умовною назвою «Дажбог», так само, як і пункти про роботу на Наддніпрянщині не називалися умовними назвами «Орлик» або «Харків», а про роботу з молоддю — «Олег». Ці умовні назви з’являються вже в документах 1948—1950 рр. Зате важливішим, на нашу думку, є те, що інструкції ОУН 1944—1954 рр. майже постійно містять дуже докладно опрацьовані пункти про роботу за цими трьома вузловими напрямками роботи підпілля. Таким чином, є всі підстави стверджувати, що діяльність підпілля спрямовувалася за чітко розробленими напрямками, які регулярно коригувалися, і згодом сформувалися в окремі стратегії (програми) діяльності.

Упорядники 18 тому Літопису УПА київської серії О. Пагіря та В. Іванченко пропонують такі короткі визначення тактичних схем ОУН:

«Дажбог» — тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945—1946 рр., що визначала дії підпілля ОУН в умовах підрадянської дійсності і була спрямована на збереження кадрів ОУН шляхом їх легалізації та мінімізації відкритих виступів проти більшовиків, створення легальних позицій у радянських органах влади, управління та в правоохоронній системі, підготовки до можливого захоплення влади в Україні, посилення конспірації в підпіллі, дезінформування противника щодо реальної чисельності та планів підпілля.

«Орлик» («Харків») — тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945—1946 рр., що передбачала поширення впливу ОУН на Центрально-Східні та Південні області України. Засобами її реалізації були: створення організаційної мережі та кадрового резерву ОУН на Сході України, розгортання там пропагандистської та розвідувальної роботи, проведення опитувальної роботи з вихідцями зі Сходу, що працювали у західних областях.

«Олег» — тактична схема, розроблена провідним активом ОУН у 1945—1946 рр. і спрямована на виховання та підготовку до антирадянської боротьби молодіжних кадрів як основного джерела поповнення підпілля⁵¹.

При цьому слід зважати на те, що термінами «Центральні», «Східні» та «Південні» українські землі позначалася територія України на схід від довоєнного радянсько-польського кордону, що охоплювала тогочасні Кам'янець-Подільську (тепер Хмельницька), Житомирську, Вінницьку, Черкаську, Київську, Кіровоградську, Чернігівську, Полтавську, Сумську, Харківську, Ворошиловградську (тепер Луганська), Сталінську (тепер Донецька), Дніпропетровську, Запорізьку, Ізмаїльську (тепер частина Одеської області), Одеську, Миколаївську, Херсонську області в географічних межах тодішньої УССР, та Автономної Республіки Крим РСФСР. У внутрішній оунівській документації вказані терени називались Осередньо-східними, Східними та Південними українськими землями (відповідно ОСУЗ, СУЗ та ПДУЗ) або просто Радянською Україною. Також використовується термін «Наддніпрянська Україна» або «Наддніпрянщина», що окреслював українські землі, які входили до складу Російської імперії, згодом — до Української Народної Республіки (без західних областей УНР), а від 1919 р. перебували в складі УССР⁵².

Вцілілі документи ОУН підтверджують, що на завершальному етапі Другої світової війни у 1944—1945 рр. підпілля приділяло серйозну увагу питанням збереження кадрів, поширенню діяльності на Наддніпрянщині і роботі з молоддю. Ці питання постійно розгляда-

⁵¹ *Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упор. В. Іванченко, О. Пагіря. — Київ; Торонто, 2011. — С. 209, 218, 192.*

⁵² *Див.: Пагіря О. Вступ // Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 18... — С. 15—16.*

ються у збережених інструкціях Проводу ОУН зазначеного періоду. З відступом німців з України і поверненням радянської влади підпілля вступило в масове збройне протистояння з переважаючими силами НКВД і НКГБ ССРСР. Каральні органи ССРСР вживали всіх заходів, щоб якнайшвидше ліквідувати ОУН і УПА, проводили широкі операції з розшуку підпілля, облави, арешти і виселення. Протягом 1944—1945 рр. відбувалися як великі бої, так і дрібні сутички, в яких гинуло дедалі більше підпілля.

Ситуація примусила керівництво підпілля задуматись над тим, щоб згорнути масову боротьбу і проводити практично всі свої акції меншими групами, аби уберегтися від серйозних втрат під час облав і переслідувань чекістів. Оскільки сили були нерівними, то лише таким чином можна було продовжувати боротьбу. Почався процес переходу вояків УПА в підпільну мережу ОУН, реалізовувався принцип поділу підпілля на невеликі групи і боївки, які були активними і мобільними, постійно рухалися територією. Саме тому чекістам важче було їх знайти, які, проаналізувавши ситуацію, згодом також перейшли від тактики масових облав і прочісувань до роботи невеликими, але мобільними оперативно-розшуковими групами. Таким чином, від війни достатньо великими військовими підрозділами (з боку УПА в ній брали участь сотні, загони, курені; з боку чекістів — роти, полки, дивізії, тобто тисячі вояків), протистояння між підпіллям та радянськими каральними органами перейшло в площину дрібних сутичок, засідок, раптових нападів і т.п. Найважливішим у такій війні було вміння підловити супротивника на якій-небудь неухважності, помилці, завдати удар і зникнути. Слід сказати, що в цій партизанській війні підпілля показало себе якнайкраще.

Хоча подібна війна не могла принести рішучої перемоги над радянським режимом і припинити його панування в Україні, акції ОУН вкрай дошкуляли київському і московському партійно-державному керівництву, не давали здійснювати заплановані заходи (колективізацію, русифікацію, мобілізацію і т.п.). Тому чекісти і далі вживали всіх можливих заходів для якнайшвидшого розгрому підпілля. Але боротьба з ОУН і УПА, яку М. Хрущов сподівався завершити в 1945 р., переросла в затяжну.

Цілком зрозуміло, що для продовження дій невеликими боївками в умовах ССРСР підпілля слід було подбати про максимальну

конспірацію. збереження кадрів, майбутнє поповнення свої лав і поширення своєї діяльності за межі Західної України.

У кінці листопада 1945 р. народний комісар держбезпеки УССР генерал-лейтенант Сергій Савченко у спеціальному повідомленні на ім'я народного комісара держбезпеки ССРСР генерала армії Всеволода Меркулова і начальника 2 управління НКГБ ССРСР Петра Федотова повідомляв, що 19 листопада 1945 р. в засідці оперативних працівників Підбузького райвідділу УНКДБ Дрогобицької області в районі гори Сопіт було вбито три підпільники, у яких вилучено директивні вказівки від керівництва Проводу ОУН до керівників надрайонів⁵³. Вказівки датувалися 12 листопада 1945 р. В них характеризувалось становище підпілля взимку 1945—1946 рр., передбачались важкі випробування облавами. Автори документа серед іншого пропонували звернути увагу на проведення роботи серед молоді, яку підпілля вважало «майбутнім активом нації, котрий не можна упустити». Тому рекомендувалося не допускати вступу школярів і студентів до комсомолу, добиватися ліквідації піонерських і комсомольських організацій, відволікати молодь від участі у зборах, мітингах і святкових заходах, які проводила радянська влада. Щодо молоді, то серед неї керівництво підпілля завжди намагалося шукати нові кадри, використовуючи легальні і нелегальні можливості. Однак в інструкції зазначалося, що цей резерв вже вичерпується, і тому слід спиратися на цінні кадри ОУН, не втрачати даремно власні сили. У інструкціях йшлося також і про збереження кадрів ОУН, підготовку зимових сховищ і забезпечення їх до 15 грудня 1945 р. всім необхідним — харчами, медикаментами, одягом, зброєю, засобами зимового маскуванню тощо. Передбачалося забезпечити харчами та паливом вдів вбитих вояків УПА і ОУН, родини бойовиків та нелегалів. Окремо наголошувалося на необхідності суворого дотримання конспірації.

Також автори документа пропонували втягувати до практичної роботи в підпіллі т.зв. «східняків». При цьому керівництвом ОУН проголошувалося гасло подальшої діяльності — «Лицем до Сходу!», визнавалося, що без залучення людей із СУЗ української державності завоювати не вдасться. Саме тому пропонувалося використовувати всі можливості для агітації і пропаганди серед «східняків», не

⁵³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 225—229.

виключаючи навіть співробітників НКВД-НКГБ, щоправда, останніх агітувати «словом і кулею». Крім того, пропонувалося чинити спротив переходу греко-католицького духовенства на православ'я, виганяти священників-«східняків», активізувати бойову діяльність, знищувати документи в сільрадах, не допускати проведення заходів радянської влади, зривати плани заготовлення палива для міст тощо. Одне слово — намагатися взяти під свій контроль і вплив всю територію Західних областей України⁵⁴.

Подібні інструкції вироблялися Проводом ОУН в Україні і в наступні роки. На щастя, значна їх частина збереглася в архівах, і тому є можливість зупинитися на них докладніше.

Збереження підпільних кадрів ОУН (те, що згодом стало називатися умовною назвою «Дажбог») завжди було одним з ключових чинників в діяльності ОУН, ще з часу заснування Організації в 1929 р. Не дивно, що практично в кожній інструкції Проводу ОУН це питання так чи інакше зачіпалося. Зважаючи на це, ми не будемо наводити повний список інструкцій, скажемо лише, що чимало з них за період 1944—1954 рр. збереглося⁵⁵.

Чи не в кожній організаційній інструкції членам ОУН нагадувалося про необхідність дотримання суворої конспірації в підпільній роботі; вимагалось забезпечити побудову криївок і схованок для підпільників; роз'яснювались правила організаційної дисципліни, зокрема — про застосування псевдонімів, умовних назв, шифрів та кодів у листуванні тощо. Крім того, докладно аналізувались старі і нові методи роботи ворога (польської поліції, потім — радянських і німецьких каральних органів), щоб попередити кадри, чого варто чекати від переслідувачів. Особлива увага керівництвом ОУН приділялася розстановці кадрів з метою якнайкращого їх використання і широкої розбудови Організації на всіх територіях, де можна було працювати. Не дивно, що організаційні ланки ОУН діяли не лише в Західній Україні, а й далеко за її межами, в різних країнах світу. Також кадри постійно інформувалися про те, як слід поводити себе з населенням, з супротивниками, як вести агітацію, пропаганду, бойові акції тощо. Щороку до орга-

⁵⁴ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 589—591.

⁵⁵ Див.: ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28 і 29 — підбірка вцілілих інструкцій ОУН 1941—1954 рр.

нізаційних інструкцій вносилися зміни та доповнення, де кадрам роз'яснювалися нові вимоги часу, і нові методи роботи.

Таким чином, на той час, коли після завершення Другої світової війни керівництво Проводу ОУН взялося до оформлення нових основних напрямків діяльності підпілля, в нього вже був значний досвід, як зберігати та вміло використовувати підпільні кадри. Залишалось лише придивитися до поточних умов праці та коригувати організаційні настанови в роботі, аби кадри використовувались максимально ефективно.

Дещо по-іншому виглядає ситуація з інструкціями і вказівками щодо реалізації програм «Орлик» і «Олег». Зокрема, для реалізації тактичної схеми «Орлик» («Харків»), провідники ОУН підготували цілу серію інструкцій і вказівок, які містили принципово нові ідеї, що до 1944 р. не були актуальними.

З часу заснування ОУН в 1929 р. питання про об'єднання всіх українських земель в єдиній державі було одним з ключових в програмі Організації. На цю тему було підготовлено немало статей і книг, з кадрами ОУН проводилась відповідна роз'яснювальна робота, що підпілля веде боротьбу за відновлення української держави на всіх етнічних землях українського народу. Таким чином, всі члени ОУН добре усвідомлювали, що робота на Наддніпрянщині має бути важливою складовою програми ОУН, і питання лише в тому, як швидко виникне можливість її розпочати.

У 1929—1939 рр. підпілля ОУН, сили якого концентрувались на українських землях у складі Польщі, не мало можливості налагодити активну роботу на Наддніпрянщині, адже ці землі входили до складу СРСР. Окремі випадки переправлення в СРСР підпільної літератури чи активна пропаганда не давали потрібних наслідків. Ситуація змінилась після приєднання Західних областей України до УСРС у вересні 1939 р. З'явилась можливість вільного пересування всієї території України, і ОУН розпочала розбудову ланок на схід від р. Збруч. Проте працю унеможлилювали репресивні акції НКВД, внаслідок яких підпілля понесло значні втрати.

Питання про активне поширення діяльності ОУН на схід від Збруча стало ще актуальнішим влітку 1941 р., після початку німецько-радянської війни. Тоді Провід ОУН створив три похідні групи, які вирушили на Схід з метою організувати там українську владу, а також залучити до діяльності в ній місцеве населення.

Після проголошення Акта 30 червня 1941 р. про відновлення незалежності України передбачалося поступове проникнення ОУН на всі етнічні українські землі та організування там української влади. Але проти реалізації цього задуму виступили німці, які заарештували С. Бандеру, Я. Стецька та інших активістів ОУН, а згодом розпочали масові репресії проти ОУН. Більшість членів організації, в т.ч. і на Наддніпрянщині, вимушена була перейти в підпілля і боротися — тепер вже проти німців. Протягом 1941—1943 рр. чимало з них було затримано гестапо і знищено⁵⁶.

Нового змісту питання поширення діяльності ОУН на Наддніпрянщині набуло в 1943—1944 рр., коли німецька армія відступила на Захід, і всю територію України опанували радянські війська. Після невдачі із прориву загонів УПА-«Південь» до Дніпра у 1944—1945 рр., щоб організувати там масовий спротив радянській владі, керівництво українського резистансу у своїй східній політиці зробило ставку на тактику поступового просочування — організацію місцевих підпільних ланок, т.зв. «опорних пунктів», залучення прихильників, приховану агітацію тощо⁵⁷.

Підпільні ланки ОУН, створені у роки Другої світової війни на Наддніпрянщині, були поступово виявлені і розгромлені чекістами. За даними 4-го відділу МГБ УССР, у 1943—1947 рр. радянськими органами державної безпеки було ліквідовано підпільні організації ОУН обох спрямувань та арештовано: у Вінницькій (36 організацій і 285 осіб), Ворошиловградській (17 і 33), Дніпропетровській (79 і 412), Житомирській (44 і 299), Запорізькій (15 і 130), Кам'янець-Подільській (94 і 431), Київській (65 і 676), Кіровоградській (25 і 188), Миколаївській (28 і 164), Одеській (51 і 120), Сталінській (15 і 80), Сумській (6 і 42), Харківській (7 і 58), Херсонській (5 і 80) та Чернігівській (6 і 33) областях. Крім того, було ліквідовано щонайменше два крайових (Південних та Осередньо-Східних українських земель), 32-х окружних та 105 районних проводів ОУН⁵⁸.

⁵⁶ Докладніше див.: Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»... — С. 108—196; Русначенко А. Народ збурений... — С. 24—72.

⁵⁷ Пагіря О. Вступ // Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 18... — С. 26.

⁵⁸ Пагіря О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18... — С. 25—26; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 36 (1960 р.). — Спр. 13. — Арк. 1—7; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 26 (1960 р.). — Спр. 25. — Арк. 27—59.

Зважаючи на неможливість розгортання боротьби у великих масштабах, тактика поступового просочування на Наддніпрянщину, яка згодом стала основою програми «Орлик» («Харків»), залишалась єдиним життєздатним варіантом продовження боротьби за відновлення незалежності України. Протягом 1944—1952 рр. керівництво підпілля приділяло значну увагу налагодженню нової за змістом організаційної роботи ОУН на Схід від р. Збруч. Це питання постійно обговорювалося на нарадах керівництва українського визвольного руху, результатом чого стало ухвалення відповідних документів.

Серед найцікавіших інструкцій про поширення діяльності ОУН на Схід від р. Збруч збереглися:

— інструкції «Зауваження про відношення праці на СУЗ» (1945 р.)⁵⁹;

— інструкції «Про виховно-пропагандивну працю серед населення СУЗ» (листопад 1945 р., 1946 р.)⁶⁰;

— вказівки щодо пропагандивної роботи ОУН на СУЗ (1 травня 1947 р.)⁶¹;

— формуляр листа від Головного осередку пропаганди ОУН щодо поширення видань ОУН на Сході України (31 березня 1947 р.)⁶²;

— проведення в життя клича: «Лицем до Сходу!» (вказівки. Жовтень 1947 р.)⁶³;

— теми, які треба опрацьовувати у звітах про ситуацію на СУЗ (прибл. 1948 р.)⁶⁴;

— інструкція у справі відзначення 300-річчя Української революції 1648 р. і народження Української Козацької Держави (березень 1948 р.)⁶⁵;

⁵⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 125—129; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 398. — Т. 3. — Арк. 53—54.

⁶⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 129—154; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 191—201; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 12. — Арк. 210—217.

⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 154—155; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 43 (1953 р.). — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 339.

⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 156—157; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 10. — Арк. 347.

⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 157—161; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 43 (1953 р.). — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 320—322.

⁶⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 162—169; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 43 (1953 р.). — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 334—338.

- інструкція до ідеологічно-політичного вишколу (1948 р.)⁶⁶;
- інструкція до квестіонару «СХ» (від Головного осередку пропаганди ОУН, щодо проведення бесід з мешканцями Східної України. Квітень 1949 р.)⁶⁷;
- накази та інструкції до організації в терені в 1949 р. (18 червня 1949 р.)⁶⁸;
- Доповнююча інструкція по пропагандивній роботі [на] 1949 р.⁶⁹;
- інструкції Проводу ОУН щодо діяльності в найближчі роки (червень 1950 р.)⁷⁰ тощо.

Крім того, для населення центральних, південних і східних областей України підпілля ОУН видавало велику кількість агітаційного матеріалу: листівки, заклики, брошури, книги і т.п.⁷¹. Готувалися і доволі великі за обсягом праці. Серед них заслуговує на увагу брошура Ярослава Богдана-‘Всеволода Рамзенка’ «Вказівки в справі ідейно-політичної праці з наддніпрянцями» (1950 р.), підготовлена за дорученням керівника Карпатського крайового проводу ОУН С. Слободяна, який дав автору інструкції про реалізацію програми «Орлик», отримані від керівництва Проводу ОУН в 1949 р.⁷². Цікавою є праця ‘Уласа Василенка’ (Василя Бея) «До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі» (1952 р.)⁷³, підготовлена ним за вказівкою керівника

⁶⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 170—174; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 29. — Арк. 253—256.

⁶⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 174—179; ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 72722—ФП. — Т. 7. — Арк. 6 (накет).

⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 179—186; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 43 (1953 р.). — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 329—333.

⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 186—187; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 29. — Арк. 358—359.

⁶⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 188—190; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 29. — Арк. 360—364.

⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 206—216; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 29. — Арк. 383—389.

⁷¹ Див.: Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 947—129 (різні листівки, заклики, брошури).

⁷² Іщук О., Николаєва Н. Ярослав Богдан — «Всеволод Рамзенко». — Львів; Торонто: Літопис УПА, 2011 (серія «Події і люди», кн. 14). — С. 50—53.

⁷³ Улас Василенко (Василь Бей). До питання нашої політпропагандивної роботи у східноукраїнському середовищі (інструктивна праця. Травень 1952 р.) // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 255—306; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 32. — Арк. 369—408.

Проводу ОУН В. Кука. Збереглися й інші праці на цю тематику, авторами яких були Уляна Крюченко, Людмила Фоя, Василь Галаса та інші підпільні автори⁷⁴.

Діяльність ОУН на Наддніпрянщині у 1944—1954 рр. стала розгортатися за такими напрямками:

— використання переселенців, які переїхали з Західної України на Схід, з метою популяризації через них ідей ОУН, як інформаторів, довірених осіб. Одним з головних завдань ОУН було не допустити втрати прихильників. Де б вони не опинились — на роботі в Донбасі, в Сибіру чи будь-де, слід було підтримувати з ними контакт. Через таких прихильників ОУН планувала дізнаватися про реальну ситуацію в усіх районах України і СРСР;

— здійснення регулярних рейдів боївок ОУН, які мали поширювати підпільну літературу, вчиняти показові бойові акції проти радянського активу на Наддніпрянщині, громити колгоспи, сільради і агітувати місцеве населення за відродження незалежності України. Особлива увага приділялася таким агітаційним заходам, як поширення листівок, брошур, книг, усна пропаганда тощо;

— створення мережі т.зв. «опорних пунктів» — прихованих осередків підпілля, з залученням надійних місцевих мешканців, побудовою підземних сховищ (бункерів), організацією підпільних типографій, схованок зброї, книг. У разі виникнення війни між СРСР і західними державами такі опорні пункти могли стати основою для відродження української влади;

— використання можливостей молоді, яку висилали з Західної України на роботу в Донбас та інші області. Молодим людям доручали вербувати прихильників ідеї відновлення незалежності України, проводити приховану агітацію серед однолітків, робити диверсії на виробництві і т.п. (в залежності від можливостей);

— використання транспорту (потягів, автобусів, машин) для поширення агітаційних матеріалів — листівок, закликів, брошур і т.п. Крім того, ОУН створювала базу даних адрес наддніпрянців, на які поштою регулярно розсилала агітаційні матеріали. Також пропагандистські матеріали поштою розсилалися в органи радянської влади;

⁷⁴ Про видання ОУН для населення Наддніпрянщини див.: Стасюк О. Й. *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941—1953 рр.)*. — Львів, 2006. — 384 с. У книзі є перелік відповідних листівок і брошур ОУН.

— у разі виникнення сприятливої ситуації — організація підпільних ланок за допомогою місцевого населення з числа прихильників ОУН. В залежності від обставин — проведення пропагандистських та бойових акцій проти радянської влади тощо.

Створення тактичної схеми ОУН «Олег» також мало певні історичні причини і передумови. Систематичну роботу з молоддю ОУН проводила з часу свого заснування в 1929 р. Цій роботі завжди приділялася значна увага, адже провідники розуміли, що без молодого поповнення організація рано чи пізно припинить своє існування. Отож, протягом 1929—1939 рр. було розроблено інструкції про роботу з молоддю, підготовлено серію молодіжних видань, книг тощо. У 1929—1939 рр. існувала окрема структура — Юнацтво ОУН — молодий резерв дорослої організації, яка продовжувала діяти і у важких умовах радянської окупації Західної України в 1939—1941 рр. Особливо Юнацтво розрослося в 1941—1943 рр., коли український визвольний рух сильно активізувався, а німцям бракувало сил зашкодити його масовому розгортанню.

Після вигнання німців з України у 1943—1944 рр. і повернення радянської влади, з метою продовження налагодження систематичної роботи з молоддю і її поступового залучення до підпілля (тобто реалізації того, що згодом стали називати тактичною схемою «Олег»), провідниками ОУН було підготовлено немало нових інструкцій і вказівок (деякі з них явно базувалися на попередніх, виготовлених в 1930-ті рр.). Підпілля, зважаючи на загрозу розконспірації, поступово перейшло від масової роботи з молоддю до індивідуальної, більш конспіративної. Багатотисячна мережа Юнацтва ОУН була розпущена, зате кожен місцевий провідник ОУН підтримував контакти з невеликими, добре законспірованими молодіжними групами, мав довірених осіб серед молоді.

На нашу думку, найбільш показовими вказівками ОУН щодо роботи з молоддю у 1944—1952 рр. були:

— інструкції з створення Юнацтва ОУН (автор — Ярослав Скасків-‘Моряк’ (прибл. 1942—1943 рр.). В них докладно описувалося, як ОУН повинна проводити роботу з молоддю. Інструкції базувалися на досвіді роботи 1929—1939 рр., активно використовувались і в подальші роки;

— інструкція щодо виховання кадрів (була підготовлена не пізніше 1944 р., оновлювалася щороку з врахуванням поточних

потреб підпілля)⁷⁵. У ній докладно опрацьовувались питання про невідкладні завдання підпілля щодо підготовки молодих кадрів, ідейно-політичний вишкіл кадрів, про розстановку кадрів, залучення молоді до керівної роботи тощо;

— методичні вказівки керівництва ОУН щодо виховання шкільної дітвори (також постійно оновлювалися)⁷⁶;

— інструкції для виховання Юнацтва ОУН (використовувалися як давно напрацьовані інструкції ще з 1930-х рр., так і оновлені версії, підготовлені з врахуванням поточної ситуації)⁷⁷;

— інструкції про роботу з шкільною молоддю (25.12.1945 р.)⁷⁸;

— вказівки для української молоді (українській селянській, робітничій та інтелігентській молоді в Західних областях т.зв. УРСР, яка живе легально. 1947, 1948 рр.)⁷⁹;

— інструкції про пропагандистську роботу (виготовлялися в Головному осередку пропаганди ОУН і оновлювалися щороку. Напр., збереглася інструкція за 1949 р.)⁸⁰;

— інструкція про прийоми щодо молоді, які застосовує в своїй роботі більшовицька агентура, і як перед нею оборонятися⁸¹;

— вказівки щодо роботи з юнаками (травень 1950 р.)⁸²;

— квестіонар (опитник) членів молодіжних ланок ОУН і їх прихильників з метою з'ясування, чим живе українська молодь⁸³ тощо.

Крім того, велику роль відігравала виховна та пропагандистська робота з молоддю — як з кандидатами в члени ОУН, так і зі

⁷⁵ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 433—436; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 16—20.

⁷⁶ *Там само*. — Т. 18. — Арк. 340—342.

⁷⁷ *Напр.*: Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 439—450 *та ін.*; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 315—321, 231—232 *тощо*.

⁷⁸ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 450—453; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 233.

⁷⁹ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 459—463; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 167—172.

⁸⁰ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 465—467; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 36—41.

⁸¹ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 469—493; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 358—378.

⁸² Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 493—500; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 18. — Арк. 283—292.

⁸³ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 512—514; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 19. — Арк. 33—34.

всім загалом української молоді. При підготовці юнаків до вступу в ОУН використовувались матеріали спеціально створених організаційних вишкочів. Масовими накладами публікувалися листівки, звернення, заклики від імені Проводу ОУН до української молоді, які поширювалися всією територією Західної України, а нерідко і за її межами⁸⁴. Згідно з новими дослідженнями, пропагандистську літературу ОУН намагалася поширювати практично всією територією України, про що збереглися як підпільні документи, так і звіти радянських каральних органів про вилучення цієї літератури⁸⁵. Постійно готувалися і поширювалися спеціальні молодіжні журнали, розраховані на молодь різного віку («Юнак», «Молодий революціонер», «На чатах», «За Україну», «За волю України», «На зміну», «Орлики», «Юні друзі», «Малі друзі» та ін.), книги та брошури з історії та географії України («Історія України» М. Грушевського, «Географія України» С. Рудницького тощо), твори українських письменників і т.п. Підпілля закликала молодь не пиячити, вести себе достойно, спілкуватися українською мовою і не піддаватися русифікації, не вступати в піонерські і комсомольські організації, вивчати власну історію, допомагати українському визвольному руху. Слід визнати, що фактично підпіллям ОУН було створено систему навчання української молоді, яка мала стати альтернативою тій, що впроваджувалась в радянських навчальних закладах. У багатьох районах Західної України (особливо сільських) ця система протягом 1945—1954 рр. доволі успішно діяла.

Загалом робота ОУН з молоддю давала певні результати. Після 1944 р. підпілля ОУН постійно поповнювалося молодими кадрами, що дуже хвилювало і працівників КП(б)У, і чекістів. Провідники ОУН постійно проводили таємні зібрання з молодими прихильниками, розповідали їм про завдання ОУН і поступово робили з них своїх негласних помічників. Молодь потаємно читала повстанську

⁸⁴ Докладніше див.: Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 250—271 (перелік літератури, виданої підпіллям ОУН для виховання молоді).

⁸⁵ Див.: Ковальчук В. *Агітаційні листи волинського підпілля ОУН(б) до цивільного населення Центральної і Східної України // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ.* — Київ; Харків: *Права людини*, 2010. — № 2. — С. 418—429; Ковальчук В. *М. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941—1950-ті рр.* — К. *ПП Н. Брехуненко*, 2011. — 80 с.

літературу і захоплювалася нею. І в містах, і в селах знаходилося немало молодих людей, які уважно стежили за ситуацією і доповідали про побачене в підпілля, допомагали придбати їжу, одяг, необхідні побутові товари, поширювали листівки, організували дрібні диверсії або й саботаж. Непоодинокими були випадки, коли молоді люди за дорученням ОУН вчиняли теракти проти радянського активу, після чого йшли в підпілля. Молодіжні ланки ОУН стали альтернативою широко розбудованій радянською владою у повоєнні роки мережі піонерських та комсомольських ланок.

У доповідних записках чекістів та партійних діячів за 1944—1954 рр. постійно фігурують факти, які свідчать про виникнення в різних містах і селах молодіжних ланок ОУН, які приховано чинили спротив заходам радянської влади, проводили антирадянську агітацію, вчиняли саботаж, диверсійні акції: спалення кіноапаратів, підпали колгоспів тощо. Повстанські інструкції про роботу з молоддю, які потрапляли до рук чекістів, сильно непокоїли їх, адже від того, на чий бік стане підростаюче покоління, залежала доля протистояння між каральними органами СРСР і українським визвольним рухом. Зокрема, в травні 1948 р. чекістами у вбитих керівників Коломийського окружного проводу ОУН було вилучено значну кількість документів ОУН. Серед них були вказівки окружного проводу ОУН до надрайонних і районних пропагандистів щодо оволодіння українською молоддю. У вказівках докладно описувалося, як саме слід працювати, щоб залучити до діяльності в ОУН молодь з середніх і спеціальних шкіл та курсів, міську, робітничу, сільську молодь тощо⁸⁶.

На нашу думку, остаточне коригування і оформлення тактичних схем «Дажбог», «Орлик» і «Олег» відбулося у травні—червні 1948 р. на нараді членів Проводу ОУН в лісах біля с. Ілів Миколаївського району Дрогобицької (нині Львівської) області. На це вказує ряд збережених документів як підпілля ОУН, так і радянських органів державної безпеки. Великі втрати внаслідок протистояння з чекістами диктували потребу зменшити кількість збройних нападів і зосередитись на агітації, збільшенні друку підпільної літератури, на збереженні цінних кадрів, їх вишколі, поширенні впливу підпілля на Наддніпрянщину і залученні до роботи укра-

⁸⁶ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 644—645.

їнської молоді. Саме в документах ОУН 1948—1951 рр. регулярно бачимо умовні позначення «Дажбог» (збереження кадрів), «Орлик» («Харків», робота на СУЗ) та «Олег» (робота з молоддю, створення легальних організацій).

Архівні матеріали МГБ-КГБ УРСР свідчать, що радянські каральні органи уважно стежили за основними напрямками діяльності ОУН. Одним з перших, від кого чекісти в подробицях дізналися про ухвалення Проводом ОУН на згаданій нараді нових інструкцій, став захоплений пораненим 4 серпня 1948 р. керівник Рогатинського окружного проводу ОУН Зиновій Благий-‘Шпак’. Він пішов на співпрацю з чекістами і доволі докладно охарактеризував ім кожного члена Проводу ОУН, наради в 1945—1948 рр. і прийняті на них рішення. Зважаючи на важливість інформації, 5 лютого 1949 р. його допитав заступник міністра держбезпеки УРСР генерал-майор Віктор Дроздов, протокол допиту записував начальник відділення Управління 2-Н МДБ УРСР капітан Григорій Клименко⁸⁷.

З. Благий розповів, що нарада Проводу ОУН 1948 р. відбулася в лісах біля с. Ілів Миколаївського району Дрогобицької області. Зазначив, що у 1945—1946 рр. подібні наради відбувались у Рогатинському районі Станіславської (нині Івано-Франківської) області, де базувалися на той час Р. Шухевич і Р. Кравчук. В Ілівських лісах нарада проводилася і влітку 1947 р. Місце постою для наради і охорону її учасників забезпечував керівник Львівського крайового проводу ОУН З. Тершаковець-‘Федір’. Учасниками наради З. Благий назвав членів Проводу ОУН Р. Шухевича, Р. Кравчука, О. Гасина, В. Кука і В. Сидора. Благий вказав, що хоча З. Тершаковець і організував нараду та забезпечував її учасників, сам в нараді участі не брав, бо не був членом Проводу ОУН⁸⁸. Це не збігається зі спогадами В. Галаси, який також був на нараді і назвав її учасниками Р. Шухевича, П. Федуна, В. Бея, В. Кука, З. Тершаковця і О. Дякова⁸⁹.

⁸⁷ Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907—1950). Документи і матеріали / Упоряд.: С. Бозунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. — Київ; Торонто, 2007. — С. 473—486; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 212—233.

⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 476.

⁸⁹ Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. — Львів: Мс, 2005. — С. 122.

За словами З. Благого, на нараді 1948 р. обговорювалися кілька основних питань. Перше з них — про політичну ситуацію, міжнародне становище і поточні завдання підпілля ОУН в Україні. За результатами обговорення було виготовлено інструкцію, що являла собою велику організаційну таємницю. Вона не підлягала розмноженню і не розсилалась низовим клітинам ОУН. Її повинні були мати лише учасники наради — члени Проводу ОУН, і в усній формі проінформувати через керівників крайових і окружних проводів про зміст інструкції низові ланки підпілля. Благий запам'ятав, що в інструкції стан підпілля ОУН характеризувався великою недостатністю кадрів, які могли б вирішити основні завдання активної збройної боротьби проти СРСР і проводити активну роботу серед населення. Підпілля втрачало щоденно найбільш загартованих, перевірених і відданих націоналістичній ідеї людей, яких не мало ким замінити. Залучення до підпілля ОУН нових кадрів і освоєння ними методів боротьби з радянською владою і умов конспірації в підпіллі йшло дуже повільно і з великими труднощами. Крім того, з кожним днем слабшала підтримка підпілля з боку населення. Також зазначалося, що навіть серед деяких керівників ОУН намітилось послаблення бойового духу. Під час наради Р. Шухевич розповів випадок, що навесні 1948 р. керівник СБ Львівського крайового проводу ОУН Ярослав Дякон-‘Мирон’ і його заступник Богдан Прокопів-‘Степан’ зі своєю боївкою чисельністю 8 осіб зіштовхнулись в Ілівському лісі з малочисельною військовою групою МДБ, кинули зброю і втекли, залишивши без захисту керівника СБ Рогатинського окружного проводу ОУН ‘Гармаша’ і його бойовиків, які в цьому бою були вбиті⁹⁰.

Зважаючи на це, розповідав З. Благий, члени Проводу ОУН прийняли рішення рівномірно розставити живих кадрових членів підпілля ОУН на території діяльності того чи іншого проводу. При перестановці вирішили виходити з необхідності охоплення всієї території Західних областей України досвідченими організаторами і строго враховувати їхні моральні якості, щоб забезпечити проведення роботи серед населення і зміцнення морального духу членів ОУН. Керівникам підпілля пропонувалося систематично вести роботу з виховання підпільників з метою вироблення в них го-

⁹⁰ Літонис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 476—477.

товності до самопожертви, удосконалення конспірації, підготовки «професіоналів», які були б здатні виконати будь-які доручення. Заборонялося зосереджувати всіх підпільників біля провідників, рекомендувалося привчати їх до самостійної роботи⁹¹.

Особливу увагу було приділено збереженню структури СБ ОУН. З. Благий свідчив чекістам, що туди пропонувалося відбирати найкращі підпільні кадри. Зважаючи на великі втрати в людях, переміщення кадрів СБ заборонялося без згоди вищого керівництва СБ ОУН. Зважаючи на те, що референти СБ ОУН часто діяли окремо і не знайомили з результатами своєї роботи керівників місцевих клітин ОУН, їм пропонувалося ширше інформувати керівництво підпілля про радянську агентуру, яка засилалася в підпілля, і інші подібні справи. Це мало сприяти збереженню підпілля.

З. Благий зазначив, що, на думку учасників наради, значні втрати підпілля ОУН в останні роки пояснювалися порушеннями встановлених в підпіллі жорстких принципів конспірації. Тому вирішено було підвищити вимоги до керівників в частині дотримання конспірації, заборонялося під час спілкування з населенням називати свої псевдоніми, говорити про роботу в підпіллі, писати у звітах та записах все те, що може розконспірувати роботу підпілля, його учасників та прихильників. Пропонувалося строго конспірувати місця укриття однієї ланки ОУН від іншої⁹².

За словами З. Благого, підпільники вважали великою проблемою політику колективізації, що насильницькими методами впроваджувалася радянською владою на селі. Вони бачили, як число колгоспів в Західній Україні щодня зростало, і прийшли до висновку, що коли радянській владі вдасться провести колективізацію, то цим буде нанесено важкий удар по підпіллю. ОУН значною мірою спиралася на кадри з сільської місцевості, і суцільна колективізація вибивала з-під ніг українського визвольного руху його давню матеріальну базу і кадрову опору, що могло спричинити розвал і повний крах підпілля. Тому члени Проводу ОУН твердо вирішили боротися з колективізацією, яка стала загрозою для існування не лише підпілля, а й всього українського народу. Члени

⁹¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 477.

⁹² Там само. — С. 477—478.

ОУН добре знали про примусову колективізацію 1928—1932 рр. в радянській Україні і Голодомор 1932—1933 рр. Пропонувалося знищувати активістів і організаторів колгоспів, колгоспні будови, трактори, інвентар і т.п. Вирішено примусити селян не вступати в колгоспи, заохочувати їх співпрацювати з підпіллям і саботувати роботу в колгоспах, протидіяти заходам радянської влади щодо повної колективізації і укріплення вже створених колгоспів⁹³.

Другим важливим питанням, яке обговорювалося на нараді, було питання роботи з молоддю. З. Благий пригадував: щоб поповнити втрати учасників підпілля, за наполяганням В. Кука і за енергійної підтримки Р. Кравчука, на нараді членів Проводу ОУН було прийнято принципово нові рішення щодо створення легальної мережі ОУН. Слід сказати, що до 1948 р. кожен керівник підпілля мав серед населення своїх людей, які інформували його про стан справ в селах, містах, в установах і т.п. Так само мали велику кількість своїх інформаторів і керівники СБ ОУН, але вони майже ніколи не залучали їх безпосередньо до ланок ОУН, причому з різних причин (небажання наражати їх на небезпеку арешту; бажання краще використати їх легальні можливості тощо). Найчастіше це були родичі підпільників, друзі дитинства і юності і т.п.

На нараді 1948 р. було прийняте рішення створити широку розвідувальну і глибоко законспіровану мережу членів ОУН з числа легалізованої молоді з тим розрахунком, щоб ці ланки чисельністю 2-3 особи були створені в кожному селі, в кожному класі середньої школи і на курсах вищих навчальних закладів. Відповідальність за створення молодіжних ланок в селах була покладена на керівників районних проводів ОУН, а в містах і навчальних закладах — на керівників надрайонних проводів. Учасників легальних молодіжних ланок заборонялося залучати до виконання завдань, які могли б розшифрувати ці ланки. В праці з ними акцент робився на виховній роботі, щоб за рахунок молоді поступово готувати заміну загиблим та заарештованим членам підпілля. Планувалося в кожному районі підібрати одного-двох вихователів, які після переведення на нелегальне становище мали стати помічниками районних проводників з роботи серед нових членів ОУН з числа молоді. Кожен

⁹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 479.

член легальної мережі протягом року мав пройти і засвоїти теоретичні основи ідеології ОУН⁹⁴.

В. Дроздов і Г. Клименко запитали, які ще вузлові питання розглядалися на нараді Проводу ОУН у червні 1948 р. З. Благий розповів, що третім важливим питанням стала проблема проведення роботи підпільників ОУН серед населення Східної України (малися на увазі всі українські етнічні землі на Схід від Збруча). Вважаючи за необхідне різко посилити антирадянську роботу на цих територіях, члени Проводу ОУН у виробленій інструкції пред'явили до кадрів такі вимоги:

— виявити всіх діючих членів ОУН з числа мешканців СУЗ (Наддніпрящини), перевірити їх і тих, до яких виникла довіра, відправити на Схід з завданням легалізуватися та проводити антирадянську діяльність. Разом з кожним таким підпільником пропонувалося направити двох-трьох учасників ОУН з числа місцевих мешканців, які після легалізації мали прибути до свого провідника і доповісти про створення т.зв. опорного пункту в дорученому районі. Опорним пунктом могла вважатися конспіративна квартира або криївка, де могли переховуватись і повноцінно діяти підпільники;

— проводити активну пропагандистську роботу серед інтелігенції, яка прибула на роботу з Наддніпрянщини в західні області України, встановлювати з окремими особами дружні контакти, знайомити їх з завданнями підпілля ОУН, спробувати встановлювати через них зв'язки з людьми з Наддніпрянщини з метою їх подальшого залучення до роботи в ОУН;

— звернути увагу на відірваність підпілля ОУН від великих міст, активізувати роботу там. Зважаючи на те, що підпілля ОУН слабо орієнтувалося в ситуації у великих містах УРСР, пропонувалося скеровувати туди своїх довірених осіб для організації антирадянської роботи і збору політичної, військової і економічної інформації.

Також планувалося звернути увагу і на інші питання, пов'язані з роботою підпілля на Наддніпрянщині. Було вирішено розширити пропагандистську роботу серед всього українського населення; випускати більше підпільної літератури (брошур, листівок, закли-

⁹⁴ Літонис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 478—479.

ків і т.п.) на різні актуальні теми; роз'яснювати населенню завдання ОУН. Отож, підпільні типографії ОУН отримали завдання готувати літературу для поширення на всій території України. Окремо передбачалося запропонувати росіянам, які приїхали після 1944 р. в Західну Україну, виїжджати звідси⁹⁵.

Як бачимо, за свідченнями З. Благого чітко вимальовується картина, що на нараді Проводу ОУН в травні або червні 1948 р. розглядалися такі вузлові проблеми: 1) збереження кадрів; 2) просування діяльності підпілля на Наддніпрянщину; 3) організація роботи з молоддю. Власне, це й були програми (тактичні схеми) «Дажбог», «Орлик» та «Олег».

Судячи з усього, на розробку і прийняття тактичних схем підпілля ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег» у 1945—1948 рр. серйозно вплинула тогочасна міжнародна ситуація. У значної частини населення та членів ОУН (в т.ч. і керівного складу) все ще були надії, що «холодна війна» між західними країнами з одного боку, і СРСР та його країнами-сателітами в Східній Європі — з іншого, може призвести до виникнення нової світової війни. У разі виникнення такого конфлікту, як і в 1941 р., з'являвся реальний шанс відновити Українську державність. Відповідно, схема «Орлик» передбачала поширення діяльності ОУН на Наддніпрянщину, створення опорних пунктів, тиху пропаганду серед місцевого населення, адже опорні пункти і нові прихильники ОУН могли серйозно допомогти підпіллю у разі початку війни і просування військ західних союзників територією СРСР. Логічною також була ставка в роботі ОУН на молодь: вона мала продовжити боротьбу в нових умовах, не лише в підпіллі, а й шляхом проникнення на навчання в школи, університети, в органи влади УРСР, бути уважними очима і вухами підпілля.

За свідченнями З. Благого, члени Проводу ОУН на нараді в червні 1948 р. проаналізували міжнародне становище і відзначили наростання суперечностей між СРСР і США. Вони вважали, що війна між цими двома країнами неминуха і рано чи пізно повинна розпочатися. Саме тому було розроблено заходи щодо орієнтації на власні сили, підготовки населення до можливої війни, і у разі її виникнення ставилось завдання захоплення влади в Україні⁹⁶.

⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 479—480.

⁹⁶ Там само. — С. 481.

Але подібне могло статися лише у випадку масованого наступу військ західних країн на територію ССРСР, подібно до того, як німці наступали влітку 1941 р.

На випадок виникнення війни між ССРСР і західними державами Р. Шухевич та інші члени Проводу ОУН ще в середині 1940-х рр. підготували інструкцію «Оса», в якій докладно описувалось, як саме повинно діяти підпілля ОУН у випадку початку бойових дій, зокрема на території України⁹⁷. Також на цей випадок було виготовлено звернення від імені Української Головної Визвольної Ради (у двох варіантах). Ці документи вважались одними з найважливіших і враховувались під час розробки і вдосконалення основних тактичних схем ОУН.

Не всі члени Проводу ОУН вірили у можливість виникнення військового конфлікту. Характерний приклад — розмова Р. Шухевича та О. Гасина 12 січня 1949 р. Про неї знаємо з протоколу допиту чекістами дружини О. Гасина — Ольги Гасин (Пеленички). Вона розповіла, що мала зустріч з обома провідниками у Львові, на квартирі знайомої — Олени Фільварків. Р. Шухевич і О. Гасин розповіли їй, як похитнулося їх здоров'я в останні роки під час перебування в підпіллі. О. Гасин рекомендувала їм подумати про виїзд за кордон, де можна було підлікуватись і дочекатися нападу США і Англії на ССРСР. Але Р. Шухевич і О. Гасин відповіли їй, що у зв'язку з важким станом здоров'я вони до кордону не дійдуть, адже треба було пройти понад 2000 км., перейти територією Польщі, Чехословаччини і Австрії, які перебували під радянським впливом. Далі говорив О. Гасин і доводив, що війна між США, Англією та ССРСР має початися скоро, навесні 1949 р. Але Р. Шухевич з його точкою зору не погодився. Він з гумором зазначив, що О. Гасин аж від 1944 р. говорить про можливість виникнення подібної війни, але західні країни «до його точки зору прислухатись не забажали» і війну ССРСР не оголосили. Далі Р. Шухевич висловив свою тверду думку, що війна між ССРСР і західними країнами може розпочатись лише тоді, коли США і Англія зуміють налаштувати свої народи проти ССРСР, а для цього по-

⁹⁷ Інструкція «Оса-1» [прибл. 1946—1950 рр.] // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 200—205; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 31. — Арк. 30—39. Була вилучена чекістами в березні 1950 р. серед паперів Р. Шухевича.

трібний тривалий час для перероблення свідомості людей, які в 1941—1945 рр. разом з ССРСР воювали проти нацистської Німеччини та її сателітних країн. В світлі цього Р. Шухевич вважав, що нова війна може виникнути не раніше ніж через 5–7 років. Але, зазначив він, невідомо, чи залишиться до того часу в живих хтось із підпільників ОУН в Україні, адже радянські каральні органи вели постійну боротьбу з підпіллям⁹⁸.

Крім того, на нашу думку, розробку тактичних схем «Дажбог», «Орлик» і «Олег» стимулювала внутрішньополітична ситуація в ССРСР. Придивившись до злидених повоєнних умов життя населення і вкрай непростих умов для діяльності підпілля в ССРСР, керівництво Проводу ОУН дійшло до певних висновків. Стало зрозуміло, що для збереження ОУН як діючої організації необхідно було впроваджувати саме такі тактичні схеми, як збереження досвідчених кадрів, поширення діяльності на всю територію України і активна робота з молоддю як майбутнім кадровим резервом. Продовжувати боротьбу лише старими методами (зокрема — регулярними збройними нападами) було справжнім самогубством. Зате реалізація нових схем давала надію на успіх боротьби за відновлення незалежності України в майбутньому (нехай навіть і віддаленому у часі).

Як же члени Проводу ОУН характеризували нараду у травні-червні 1948 р. та схвалені на ній рішення про основні напрямки подальшої діяльності підпілля?

У своїх спогадах В. Галаса згадував, що в середині травня 1948 р. він разом з О. Дяківим і П. Федуню вирушив з Карпат на Львівщину, щоб зустрітися з Р. Шухевичем. Нарада Проводу ОУН відбувалась у Миколаївських лісах на Львівщині. Її учасниками, окрім нього, були: Р. Шухевич, П. Федун, О. Дяків, З. Тершаковець, В. Бей. На нараді кожен член Проводу виступав з доповіддю. Хоча В. Галаса не вказує назв програм ОУН, навіть згадані теми виступів говорять про ті напрямки роботи, які найбільше цікавили керівництво підпілля. Р. Шухевич охарактеризував політичну ситуацію в світі і в Україні, з'ясував причини переходу від партизанської до підпільної збройної боротьби, до якої мали

⁹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10... — С. 492; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 9. — Арк. 106–107.

долучитися воїни УПА. Він підкреслив, що незважаючи на великі жертви, підпілля діє, зв'язки між його клітинами функціонують. П. Федун говорив про необхідність посилення вишкільно-виховної роботи серед кадрів, готування їх до зтяжної підпільної боротьби. О. Дяків розповів про напрями політично-пропагандистської роботи, зазначив, що редакційні групи працюють, друкується підпілля преса, нелегальні видання. В. Бей зробив огляд діяльності ОУН і УПА на СУЗ і зауважив, що роботу слід продовжувати у двох площинах: розбудовувати організаційні клітини і безперервно проводити виховну роботу, головним чином, серед молоді інтелігенції. З. Тершаковець поінформував про стан справ у Львівському краю, відзначивши посилення арештів серед української інтелігенції, насаджування на керівні посади росіян, причому не лише у Львові, а й в районних і промислових центрах. Сам В. Галаса звітував про події 1945—1947 рр. на Закарпатті, про рейди відділів УПА в Чехословаччину і західну Європу⁹⁹. На нараді у Р. Шухевича в травні 1948 р. В. Галаса отримав призначення на посаду провідника Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ. Після виступів відбулась дискусія і були прийняті відповідні рішення щодо основних напрямків подальшої діяльності.

Навіть перелік питань, названих В. Галасою, підтверджує, що значну увагу керівництва українського визвольного руху привертали збереженню кадрів підпілля, їх правильній розстановки, посиленню вишколу, а також поширенню діяльності ОУН на території Центральної, Південної і Східної України, залученню до роботи молодих кадрів.

Після зустрічі з членами Проводу ОУН В. Галаса вирушив на Волинь. В дорозі він мав ще одну зустріч — з заступником Р. Шухевича В. Куком, який розповів йому про умови праці на Волині і про питання, які слід було вирішувати. Після прибуття на Волинь В. Галаса замінив на посаді провідника ОУН на ПЗУЗ Миколу Козака-‘Смока’, який ставав його заступником. У спогадах В. Галаса розповів про свої зустрічі з членами крайового проводу ОУН на ПЗУЗ влітку 1948 р., а особливо докладно — про нараду у лісовій криївці Мізоцького району Рівненської області з М. Козаком, Іваном Литвинчуком-‘Дубовим’ і Анатолієм Маєвським-‘Уляном’.

⁹⁹ Галаса В. *Наше життя і боротьба. Спогади...* — С. 121—123.

На нараді було визначено такі основні напрямки подальшої підпільної праці:

1. Постійно проводити вишкільно-виховну роботу з керівниками та рядовими членами збройного підпілля, насамперед взимку. Не залишати людей без духовної підтримки. На відправах і зустрічах коментувати ситуацію у світі та в Україні. Навчати кадри критично аналізувати події і робити висновки. Зміцнювати взаємну довіру, ідейну єдність.

2. Удосконалювати виховну роботу серед молоді. Кожний керівник району чи групи повинен підібрати і вишколити двох-трьох юнаків. Спілкуватися індивідуально, не групувати у звена. У підпілля приймати не охочих, а стійких і мужніх.

3. Проводити виховну роботу з родинами, з якими контактуємо. Навчати їх правил конспірації при виконанні послуг для повстанців. Викривати антиукраїнські дії большевицького режиму, переконувати в необхідності нашої боротьби.

4. Розширювати зв'язки з українцями із СУЗ, особливо з мешканцями сіл. Проводити з ними розмови за змістом підготовленої програми, давати нашу літературу. Щоб уникнути провокацій і засідок опергруп НКВД, з'являтися несподівано, без попередньої домовленості.

5. Збільшити наклади видань, призначених для СУЗ. Друкувати тільки після узгодження з проводом ОУН на ПЗУЗ. Публікувати, головним чином, матеріяли, які розкривають гнобительську суть большевицької політики, та наші програмні документи, у першу чергу такі: «Чи большевики ведуть до комунізму», «Колоніальна політика большевиків на Україні», «Україна помирає, хто винуватий у тому?», «Платформа УГВР», «За що бореться УПА», «Наше становище до російського народу» тощо. Для місцевого вжитку літературу друкувати на циклостилях (ротаторах). В. Галаса мав очолити редакційну групу для випуску журналів «За волю нації», що видавався до того часу, і «Молодий революціонер», призначеного для молоді. Дописувачами могли бути всі охочі.

6. Постійно старатися проникати в глибину Житомирської та Київської областей. Діяти конспіративно, підбирати найпевніших із молоді, практикувати тільки індивідуальні контакти, виховувати, не давати завдань, які могли б їх передчасно деконспірувати.

Перекинути із ПЗУЗ у згадані області декого з досвідчених організаторів і пропагандистів.

7. Дотримуватись якнайстрогіших правил конспірації, зокрема обмежити вихід з криївок у зимові місяці. Щодо методів конспірації та протидії ворожій агентурі найбільш кваліфіковані рекомендації давав А. Маєвський¹⁰⁰.

Проаналізувавши ці нові напрямки діяльності підпілля ОУН на ПЗУЗ, можна зробити висновок, що рішення, прийняті на нараді в Миколаївських лісах, В. Галаса одразу ж після прибуття на Волинь довів до відома місцевому керівництву. Невдовзі про них дізналися всі підпільні кадри на Волині, і програми «Дажбог», «Орлик» і «Олег» одразу ж стали втілюватися у життя. Це ж підтверджують спогади дружини В. Галаси — М. Савчин, яка докладно розповіла відомі їй факти про діяльність В. Кудри-‘Романа’ у Житомирській області, який звітував про свою роботу В. Галасі; про факти участі волинської молоді в ОУН, створення молодіжних ланок; про активні заходи безпеки, застосовані в підпіллі ОУН, щоб уберегти власні кадри від знищення¹⁰¹.

Про постійну роботу зі збереження кадрів, поширення діяльності ОУН на Схід і залучення до діяльності в підпіллі молоді неодноразово розповідав у своїх інтерв’ю керівник проводу ОУН в 1950—1954 рр. В. Кук¹⁰². Зокрема, він наводив відомі йому факти про створення молодіжних ланок підпілля, діяльність його друга В. Бея на Вінниччині і Хмельниччині тощо.

Скоріше за все, за такою ж схемою, як подав В. Галаса, реалізація програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» розгорталася на території всіх інших крайових проводів ОУН. Після отримання інструкцій від керівництва Проводу ОУН низові ланки підпілля вживали заходів для їх виконання.

Зі змінами в політичній ситуації в світі та в СРСР протягом 1949—1950 рр. керівники Проводу ОУН продовжили розробку нових інструкцій щодо роботи за тактичними схемами «Дажбог», «Орлик» і «Олег». На нарадах в червні 1949 р. і в червні 1950 р. члени Проводу ОУН скоригували старі програми, визначили, що

¹⁰⁰ Галаса В. *Наше життя і боротьба. Спогади...* — С. 129—131.

¹⁰¹ *Літопис Української повстанської армії. Т. 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини.* — Торонто; Львів, 1995. — 600 с.

в них актуальне і надалі, підготували нові інструкції щодо їх виконання.

На основі агентурних матеріалів, вилучених у підпільників ОУН документів та свідчень захоплених членів ОУН аналітики МГБ УССР уважно стежили за змінами в напрямках діяльності підпілля, готували узагальнюючі довідки на цю тему. З них ми бачимо докладну картину того, як програми «Дажбог», «Орлик» та «Олег» коригувалися і впроваджувалися у життя. Серед збережених документів варто назвати такі:

— довідку МГБ УССР про факти проникнення оунівців в комсомол і навчальні заклади в Західних областях України (06.04.1949 р.)¹⁰³,

— довідку МГБ УССР про намагання підпілля ОУН поширити вплив на молодь (липень 1949 р.)¹⁰⁴,

— довідку МГБ УССР про роботу підпілля ОУН серед молоді (грудень 1949 р.)¹⁰⁵,

— довідку УМГБ по Станіславській області про оволодіння підпіллям ОУН молоддю (1950 р.)¹⁰⁶,

— довідку МГБ УССР щодо нової тактики підпілля ОУН у 1948—1950 рр.¹⁰⁷,

— довідку МГБ УССР щодо змін у тактиці діяльності ОУН у зв'язку з суцільною колективізацією і активізацією заходів МГБ в Західній Україні (30.09. 1950 р.)¹⁰⁸,

¹⁰² Кук В. УПА в запитаннях і відповідях Головного командира / Ред. Я. Сватко. — Львів, 2007. — 80 с.; Горішняк В. О своей непростой судьбе размышляет последний главнокомандующий ОУН—УПА Василий Кук (интервью) // Факты и комментарии. — 2002. — 18 сентября. — С. 13; Муратов О. Про УПА — від першої особи. Про юнацьке загартування у «Пласті», гімназійний вишкіл і, головне, про боротьбу на чолі проводу Української повстанської армії розповідає останній головнокомандувач УПА Василь Кук // Дзеркало тижня. 2007. — № 5 — 10 лютого. — С. 14.

¹⁰³ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 653—657; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 36—45.

¹⁰⁴ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 658—685; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 230—292.

¹⁰⁵ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 686—693; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 55—75.

¹⁰⁶ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 644—646.

¹⁰⁷ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 646—652; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 46—54.

¹⁰⁸ Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 718—730; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 271—294.

— огляд вилучених МГБ УССР підпільних документів, агентурних матеріалів і свідчень захоплених членів ОУН, які характеризували прийоми діяльності підпілля ОУН (1950 р.)¹⁰⁹,

— довідку МГБ УССР про методи діяльності підпілля ОУН в західних областях України (листопад 1951 р.)¹¹⁰,

— доповідну записку про ліквідацію молодіжних націоналістичних організацій у Львівській області в 1951—1952 рр. (14.04. 1952 р.)¹¹¹.

У всіх цих документах зроблено висновок, що підпілля в боротьбі з чекістами у повоєнні роки зазнало серйозних втрат, а тому керівництво ОУН намагалося врятувати від повного знищення свої кадри і застосовувати нові прийоми протирадянської роботи. Менше стало здійснюватись терористичних актів і збройних акцій, зате більше випускалося агітаційних матеріалів, збільшилась кількість прихованих саботажних акцій тощо. Проаналізувавши всі наявні документи, аналітики МГБ УССР зробили висновки, що на той час підпілля ОУН переслідувало такі основні цілі:

1) збереження вцілілих від розгрому організаційних кадрів (з вилучених підпільних документів чекісти встановили, що ця програма шифрувалася під назвою «Дажбог»),

2) поширення впливу на Східні області України (зашифровувалась під назвами «Орлик», «Харків»),

3) поповнення кадрів ОУН за рахунок легалізованих осіб, головним чином — з числа молоді, учнів і студентів (зашифровувалась під назвою «Олег»).

Як бачимо, основні напрямки стратегії підпілля ОУН не були секретом для радянських каральних органів. В узагальнюючих довідках чекісти аналізували свідчення З. Благого про нараду Проводу ОУН в червні 1948 р. і зазначали, що завдання, поставлені на тій нараді, були актуальними і надалі та відображалися у вилучених підпільних документах за 1949—1950 рр.

¹⁰⁹ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 731—740; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 249—270.

¹¹⁰ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 743—754; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 130—160.

¹¹¹ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 757—769; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 165—180.

У 1949 або 1950 р. чекістам вдалося захопити лист С. Бандери до Р. Шухевича (його привезли в Україну кур'єри з Мюнхена в травні-червні 1949 р., яких десантували з літака), в якому йшлося про подальшу стратегію і тактику дій підпілля ОУН. Бандера вважав, що найважливішим і цінним було зберегти і побудувати мережу підпілля, нехай навіть невеликої чисельності, але з охопленням всієї території України. Слід було пронизати своїм впливом радянську армію, колгоспи, основні робітничі центри, молодь, школи, вищі навчальні заклади, інспірувати націоналістичні настрої в цих колах, але обережно ухилятися від оформлення цих процесів в організаційні форми. Також С. Бандера пропонував зробити ставку на українську молодь, і при тому — на соціально продуктивну: робітників, рядових колгоспників, молодих офіцерів тощо¹¹². Згідно з цими порадами і вказівками керівництво Проводу ОУН в Україні влітку 1949 р. розробило нові інструкції щодо продовження реалізації програм «Дажбог», «Орлик» та «Олег» і дещо перебудувало методи своєї діяльності, в першу чергу — ще більше зменшило кількість збройних акцій. Щоправда, зважаючи на тиск з боку радянських каральних органів, виконати вказівки С. Бандери виявилось доволі складно, а іноді просто неможливо.

Які ж саме підпільні документи свідчать про продовження реалізації програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» у 1949—1950 рр.? Перш за все, це вцілілі інструкції Проводу ОУН в Україні, передані низовим ланкам підпілля, а також збережені організаційні записи керівництва ОУН, що були вилучені чекістами у вбитих підпільників. Більшість із них збереглося в ГДА СБУ.

13 червня 1949 р. у вбитого керівника Рогатинського надрайонного проводу ОУН 'Марка' чекісти вилучили інструкцію від 11.05.1949 р., де йшлося про роботу з молоддю. Пропонувалося направляти на фабрично-заводське навчання довірених юнаків, через яких дізнаватися умови праці, настрої і т.п. Крім того, пропонувалося через студентів у великих містах налагоджувати контакти зі студентами-«східняками», проводити з ними бесіди і приховану агітацію. Все це мало сприяти подальшому поширенню впливу підпілля ОУН на населення¹¹³.

¹¹² Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 718—719; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 271—275.

14 червня 1949 р. в лісі біля с. Зозулі Золочівського району Львівської області чекісти виявили бункер підпілля ОУН, а в ньому — листування В. Кука і Р. Шухевича. Останній наголошував на тому, що нині підпіллю слід зосередитись на двох важливих напрямках роботи — з молоддю та на Сході, інакше може статися катастрофа¹¹⁴. Протягом 1948—1949 рр. чекісти вилучили у вбитих кур'єрів окремі листи і документи В. Галаси, В. Бея, М. Козака та інших провідників ОУН, в яких давалися докладні вказівки щодо збереження кадрів ОУН, поширення діяльності підпілля на Схід, більш активного залучення молоді до діяльності українського визвольного руху¹¹⁵.

24 листопада 1949 р. чекісти вбили Григорія Семенка-‘Мручка’, керівника пропаганди крайового проводу ОУН на ПЗУЗ. У його блокноті було знайдено докладні інструкції щодо основних напрямків діяльності підпілля ОУН на Волині, в т.ч. поширення впливу підпілля ОУН на Наддніпрянщину, збереження кадрів, роботу з молоддю тощо¹¹⁶. Судячи з усього, ці інструкції він отримав від керівника Проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галаси-‘Орлана’. Останній наголошував, за слід за будь-яку ціну зберегти організацію, розбудувати її на Сході і подбати про молоде поповнення.

На початку 1950 р. керівник проводу ОУН в Україні Р. Шухевич передав інструктивного листа своїй зв'язковій Ользі Ільків-‘Рокосоляні’, яка збиралася виїжджати на Наддніпрянщину¹¹⁷. Він констатував, що всі останні роки підпілля намагалося працювати на СУЗ з більшими чи меншими успіхами, і тому її поїздка ставала ще однією нагодою досягти там успіху. На думку Р. Шухевича, міжнародне становище було таким, що нова війна могла розпочатися не раніше ніж за кілька років. Зате після переходу відділів УПА з Закерзоння в Німеччину в 1947 р. та розголосу навколо цього в світі стало більше відомо про боротьбу підпілля за відновлення незалежності України. Громадська думка в США стала

¹¹³ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 645—646.

¹¹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 76—79.

¹¹⁵ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 703—708.

¹¹⁶ Витяги з робочого блокноту керівника пропаганди крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Г. Семенюка — «Мручка», «Миколи» (1949 р.) // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18. — С. 192—198; ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 59 (1953 р.). — Спр. 16. — Т. 3. — Арк. 65—74.

¹¹⁷ Лист був вилучений в О. Ільків при арешті чекістами 16.03.1950 р. в м. Львові.

дедалі більше схилитися до потреби визнання незалежності України. Р. Шухевич вважав, що ОУН слід орієнтуватися на власні сили. Він дав О. Ільків такі завдання: 1) протриматися до початку нової війни, не дати ворогам спровокувати себе на небезпечні дії; 2) якщо війна між західними країнами і ССРСР почнеться і ССРСР стане розвалюватися, тоді слід організувати українців, агітувати їх за відновлення незалежності України. Особливу увагу слід звернути на сільську та міську інтелігенцію, яку варто залучити до роботи; 3) під час перебування на Наддніпрянщині цікавитися життям, побутом, мисленням, господарюванням, культурно-національним становищем місцевих українців, інформувати про це. В кінці листа Р. Шухевич побажав О. Ільків успіхів, зауваживши, що «якщо Вам вдасться зробити те, що я накреслив, то Ваша робота буде варта можливо більше, ніж робота і смерть тисяч наших повстанців. На Схід України, там місце нашої роботи»¹¹⁸.

Заарештована чекістами 6 травня 1950 р. зв'язкова П. Федунa — Галина Голояд-‘Марта’ на слідстві докладно розповіла про вказівки Проводу ОУН щодо налагодження роботи у Центральних, Південних і Східних областях України. Більше того, вона за дорученням керівництва особисто виїжджала у 1949 р. в с. Рудня Городнянського району Чернігівської області, де мала вивчити умови праці, погляди населення, намітити людей для залучення до роботи. Згодом там було залучено до співпраці з ОУН кількох місцевих молодих людей, тобто створено осередок ОУН, викопано бункер, де зберігалися підпільна література, листівки. Крім того, вона відвідала Київ¹¹⁹. Після повернення на Львівщину Г. Голояд підготувала звіт про свою поїздку, який активно обговорювався в усіх організаційних ланках Львівського крайового проводу ОУН¹²⁰.

У вбитих 20 жовтня 1950 р. в горах неподалік с. Шешори Косівського району Івано-Франківської області керівника Коломийського окружного проводу ОУН Романа Качурівського (Легкого)-‘Бориса’ і члена Карпатського крайового проводу ОУН

¹¹⁸ Сергійчук В. Український здвиg. Наддніпрянщина. — К., 2005. — С. 706—709; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29. — Арк. 35—38.

¹¹⁹ Лет. див.: Іщук О. С., Іванченко В. В. Життєвий шлях Галини Голояд — «Марти Гай». — Львів; Торонто: «Літопис УПА», 2010 (серія «Події і люди», кн. 10). — С. 23—27.

¹²⁰ Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)... — С. 735.

В. Савчука-‘Сталя’ чекістами було вилучено робочі зошити, записи та інструкції щодо реалізації програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег». Зокрема, у Р. Качурівського (Легкого) було знайдено інструкцію під назвою «Тактичні вказівки в діяльності»¹²¹, де дуже докладно описувалось, що слід робити, щоб реалізувати ці програми. Як нині відомо, влітку 1950 р. в Карпатах відбулась нарада керівництва Карпатського крайового проводу ОУН, яку проводив його керівник С. Слободян-‘Клим’¹²². Саме він дав вказівки щодо продовження реалізації програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» своїм підлеглим, роз’яснив, як саме слід будувати роботу. Збереглися навіть фотографії, зроблені під час цієї наради¹²³.

У записах В. Савчака також дуже докладно описано, як слід реалізувати програми «Дажбог», «Орлик» і «Олег». Особливий наголос робився на ще більшому посиленні конспірації, вмінні працювати у найважчих умовах; залученні до підпілля лише повністю перевірених молодих юнаків, з середньою освітою, здатних до серйозної роботи; пересилання на Схід досвідчених бойовиків підпілля, які здатні були б швидко акліматизуватися в нових для себе умовах. Скоріше за все, В. Савчак як член Карпатського крайового проводу ОУН мав нараду зі своїм провідником С. Слободяном, і вони спільно опрацьовували ці вказівки¹²⁴.

Подібні інструкції щодо посилення роботи з молоддю були вилучені співробітниками УМДБ по Львівській області у вбитого 28 жовтня 1950 р. провідника Куликівського районного проводу ОУН ‘Ключа’¹²⁵. Вказівки про роботу ОУН на Наддніпрянщині були вилучені чекістами і у заарештованого в 1951 р. керівника Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановського-‘Скоба’¹²⁶.

¹²¹ Див.: *Літопис УПА. Нова серія. Т. 18.* — С. 217—222; *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 28. — Арк. 106—116.

¹²² *Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю.* — Львів; Торонто: «Літопис УПА», 2012 (серія «Події і люди», кн. 21). — С. 35.

¹²³ *Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю...* — С. 81—83.

¹²⁴ Див: *Витяги з робочих зошитів члена Карпатського крайового проводу ОУН Василя Савчука-‘Сталя’ (не пізніше жовтня 1950 р.) // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18.* — С. 222—255; *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29. — Арк. 109—117; *ГДА СБ України.* — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 28. — Арк. 76—98.

¹²⁵ *Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 733.

¹²⁶ *Вказівки про роботу ОУН на СУЗ з блокнутом керівника Кам’янець-Подільського окружного проводу ОУН М. Качановського-‘Скоба’ (1949 р.) // Літопис УПА. Нова серія. Т. 18.* — С. 191; *ГДА СБ України.* — Ф. 2. — Оп. 43 (1953 р.). — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 310—311.

Свідчення про спроби поширення діяльності ОУН на Наддніпрянщину дав чекістам заарештований член Крайового проводу ОУН «Москва» Дмитро Римарчук-‘Неситий’ (довірена особа Івана Литвинчука). На допиті 10 листопада 1950 р. він докладно розповів про заходи, які робив для реалізації програми «Орлик» керівник крайового проводу ОУН «Москва» І. Литвинчук-‘Дубовий’. Вони полягали у пересиланні грошей підпільникам Наддніпрянщини, постачанні їм підпільної літератури, налагодженні постійного кур’єрського зв’язку, обміні звітами тощо¹²⁷.

18 листопада 1950 р. у вбитого чекістами керівника Карпатського крайового проводу ОУН С. Слободяна-‘Єфрема’ було вилучено блокнот із зашифрованими записами, а також нотатки щодо реалізації тактичних програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег». Є всі підстави вважати, що ці вказівки він отримав від керівництва Проводу ОУН в Україні, адже у травні-червні 1950 р. він та П. Федун разом перебували на черговій щорічній нараді. У записах дуже докладно вказано, як саме слід проводити роботу (багато в чому вони збігаються з тими, що були в блокнотах В. Савчака і Г. Качурівського). Найцікавішим моментом видається те, що за кожним окружним проводом Карпатського краю ОУН закріплювалися 2-3 східні області України, де підпільникам слід було проводити свою роботу. Зокрема, за Буковинським окружним проводом ОУН (умовне позначення — 20) закріплювалася Молдавська ССР; за Коломийським окружним проводом (21) — Дніпропетровська і Запорізька області; за Станіславським окружним проводом ОУН (22) — Кримська область (тоді ще перебувала в складі РСФСР); за Калуським окружним проводом ОУН (23) — Миколаївська, Херсонська і Кіровоградська області; за Дрогобицьким окружним проводом ОУН (24) — Одеська та Ізмаїльська області. Крім того, за невідомими чекістам проводами під номерами 25, 26 і 27 закріплювалися Кавказ і Кубань; Вінницька і Житомирська області; Харківська і Черкаська області. З записів С. Слободяна чекісти дізналися про створення підпільниками ОУН опорного пункту в районі м. П’ятихатки Дніпропетровської області, про підготовку до скерування на Схід підпільників ‘Сергія’, ‘Бурі’, ‘Чучупаки’, ‘Гриця’ та інших¹²⁸.

¹²⁷ Ішук О. *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)...* — С. 734.

¹²⁸ Там само. — С. 737.

Особливу увагу підпільників ОУН привернув початок війни у Кореї. У записах С. Слободяна, В. Савчака і Р. Качурівського є вказівки щодо необхідності підготувати підпілля на випадок виникнення конфлікту між англо-американським блоком і ССРСР, взаємини між якими під час Корейської війни загострилися до краю, що загрожувало вибухом нової світової війни. В першу чергу малося на увазі забезпечити достатню кількість бункерів, техніки, зброї, продуктів, одягу тощо. Також передбачалося організувати збір інформації про місця розташування підрозділів радянської армії, їх чисельність, пересування ворога. Керівництвом підпілля було виготовлено формуляр «Військового звіту», користуючись яким, довіреним особам пропонувалося збирати інформацію політичного, військового і економічного характеру про ситуацію в ССРСР і Україні¹²⁹.

Загалом реалізація програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» все ж не дала тих результатів, на які сподівалися підпільники. Слід зазначити, що протягом 1950—1951 рр. підпілля ОУН понесло вкрай великі втрати в боротьбі з чекістами. В результаті значна частина Організації була розгромлена, загинули досвідчені кадри, яких нікому було замінити; зв'язки розривалися, вести організаційну роботу ставало дедалі важче. Діяльність підпілля ОУН в Україні вступила у свою завершальну стадію.

Цікаву інформацію про вимушене згортання реалізації тактичних схем «Дажбог», «Орлик» і «Олег» чекістам вдалося виявити у робочих записах вбитого 21 грудня 1951 р. члена Проводу ОУН Р. Кравчука-‘Петра’. Він докладно проаналізував стан кадрової роботи в підпіллі у 1950—1951 рр., визначив основні тактичні завдання, серед яких були: припинення всіх зовнішніх проявів, які не були вирішальними для нормального існування ОУН; проведення пропагандистської роботи, грошових зборів тощо індивідуально і дуже конспіративно; уважне спостереження за людьми, щоб не допустити провалів; максимально уважне ставлення до підбору нових кадрів в ОУН тощо.

У роботі з підпільними кадрами Р. Кравчук вважав за головне: 1) всебічне ідейно-політичне виховання і засвоєння головних завдань визвольного руху українського народу і його цілей; 2) під-

¹²⁹ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939—1955 рр.)...* — С. 739—740.

готовку до праці з новими кадрами (підбір, виховання, навчання); 3) підготовку кадрів до самостійної праці на випадок втрати зв'язку з керівництвом; 4) попередження кадрів про різні прийоми органів МГБ. При цьому подбати про недопущення захоплення підпільників живими на пунктах зустрічей, в будинках, бункерах; уважно стежити за харчами, бо були випадки, коли чекісти через агентів передавали отруєні; стежити, щоб не випити і не з'їсти в їжі шкідливі препарати і т.д. Очевидно, Р. Кравчук, як досвідчений підпільник, усвідомив, наскільки великими були втрати ОУН в боротьбі з чекістами, що не давало підстав сподіватися на зміну ситуації на краще найближчим часом, тому пропонував зосередитись на питаннях збереження решток організації, не проявляючи активності. Це давало хоч і невелику, але надію на те, що вдасться «пересидіти» важкі часи. Звісно, за таких умов повноцінно реалізовувати програми «Орлик» та «Олег» вже не було можливості, вони згорталися, що добре усвідомлювали керівники підпілля. Крім того, Р. Кравчук докладно проаналізував кадровий стан Карпатського крайового проводу ОУН, звернув увагу на великі кадрові втрати підпілля, що стало наслідком дій співробітників МГБ¹³⁰.

З віцїлілого листування членів Проводу ОУН в Україні В. Кука, Р. Кравчука, П. Федуна, В. Галаси в 1951 р., яке досліджували В. Ковальчук та В. Огороднік, видно, що керівництво Проводу ОУН було сильно стурбоване величезними кадровими втратами підпілля, намагалося ще більше посилити конспірацію, щоб зберегти Організацію¹³¹. Але цього досягти не вдалося. Чекісти, користуючись набутим досвідом, викривали підпільні ланки ОУН. Насильницька організація колгоспів вибила з-під ніг підпілля його найнадійнішу соціальну базу — селян-одноосібників. Змінилось також ставлення населення: залякані міщани і селяни, яких позаганяли на підприємства та в колгоспи, де був доволі суворий

¹³⁰ Іщук О. *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)...* — С. 502–511; *ГДА СБ України*. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 26. — Арк. 159–172.

¹³¹ Див.: Ковальчук В., Огороднік В. *Листування керівництва ОУН(б) і УПА на українських землях // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. — Київ; Харків: *Права людини*, 2010. — № 1. — С. 147–168; Ковальчук В., Огороднік В. *Листування керівництва підпілля ОУН(б) на Волині і Поліссі // З архівів ВУЧК—ГПУ—НКВД—КГБ*. — Київ; Харків: *Права людини*, 2010. — № 2. — С. 236–331.

контроль, не наважувались підтримувати членів ОУН, боялися покарання радянської влади, тремтіли за долю рідних.

До останніх років існування організованого підпілля ОУН, незважаючи на величезні втрати кадрів, виконання програм «Дажбог», «Орлик» і «Олег» не припинялося. Ця робота йшла за інерцією, її важко було зупинити навіть у 1952—1954 рр., коли вже ставало зрозуміло, що невдовзі підпілля ОУН як централізована організація припинить своє існування.

Той факт, що підпілля ОУН як організація зуміло так довго протриматися в умовах ССРСР (від 1944 до 1954 рр.), свідчить про втілення в життя програми «Дажбог». Але навіть те, що кадри діяли максимально конспіративно і старалися берегти себе, не врятувало їх від загибелі, адже надто сильним супротивником виявилися радянські спецслужби.

Показовим прикладом реалізації програми «Орлик» є те, що керівник Проводу ОУН В. Кук в травні 1952 р. відправив В. Бея з групою підпільників, щоб відновити діяльність на Хмельниччині та Вінниччині, але всі вони загинули в бою з чекістами 23.05.1952 р. в Тернопільській області. Член Проводу ОУН В. Галаса був захоплений чекістами 11.07.1953 р. під час перебазування з Волині у Хмельницьку область, при переході для подальшої роботи на Схід. Окремі ланки ОУН (хоч і в невеликій кількості) діяли на території Наддніпрянщини і після 1953 р.

Щодо програми «Олег», то у 1952—1953 рр. чекісти фіксували непоодинокі випадки переходу молоді на нелегальне становище в підпілля ОУН, виявляли молодіжні організації ОУН, створені в рамках реалізації планів підпілля щодо роботи з молоддю. Крім того, у подальші роки чекісти неодноразово виявляли серед української молоді прихильників ОУН, які мали антикомуністичні настрої, вчиняли антирадянські дії (вивішування жовто-блакитних прапорів на будинках, залишення антирадянських написів на стінах, проведення антирадянських бесід, зібрань і т.п.).

Якими ж були наслідки реалізації тактичних схем «Дажбог», «Орлик» і «Олег»?

Програма «Дажбог» сприяла збереженню підпільних кадрів ОУН в нових, важких умовах. Оскільки схема в кінці 1940-х рр. передбачала мінімізацію відкритих збройних виступів, то під-

пільні кадри змогли зосередитися на самовишколі, виготовленні літератури, проведенні агітаційних акцій серед населення тощо. Посилення конспірації призвело до того, що підпільники досконало оволоділи мистецтвом самозбереження, проводили свої акції дуже законспіровано, невеликими групами, тому чекістам складно було їх розшукати. Розшук співробітниками НКГБ-МГБ-МВД-КГБ підпільних проводів ОУН дуже затягнувся, іноді тривав роками, а остаточно організований спротив був розгромлений лише у середині 1950-х рр., що в умовах ССРСР можна вважати унікальним досягненням. Збереження кадрів і подальша їх діяльність мало посприяти зриву радянзації Західної України. І справді, у 1945—1951 рр. регулярні збройні і пропагандивні акції ОУН таки сповільнили цей процес. Створення підпільних ланок на випадок початку війни між ССРСР і західними країнами могло б посприяти закріпленню впливу підпілля на органи влади та управління з метою підготовки до захоплення влади в Україні.

Певного результату вдалося досягти і у справі поповнення підпілля новими кадрами. На жаль, за вцілілими документами важко судити, скільки саме підпільників влилося до українського визвольного руху в 1945—1954 рр., але за даними МГБ УССР лише від 1 січня 1950 р. до 1 жовтня 1951 р. на нелегальне становище до підпілля ОУН перейшло щонайменше 487 осіб, з них більшість — молоді люди у віці 17-20 років (252 осіб) і 20-25 років (195 осіб)¹³².

Та все ж за допомогою тактичної схеми «Дажбог» результатів вдалося досягти лише частково. Вона не могла забезпечити повної перемоги підпіллю ОУН в тривалому протистоянні з потужною радянською владою — надто нерівними виявилися сили. Але програма збереження кадрів посприяла тому, що боротьба чекістів з ОУН дуже затяглася. Підпілля повільно, вперто здавало свої позиції, в більшості випадків (хоч і не завжди) боролася до останньої можливості, але все ж не встояло. Це й не дивно, адже радянська влада зосередила в Західній Україні дуже потужні військові сили і адміністрацію, і протистояти радянзації, колективізації, масовим політичним репресіям і депортаціям підпіллю було вкрай важко. Поступово чекісти набралися досвіду, щоденно викривали підпільників. З іншого боку, якби не збройна та пропагандистська

¹³² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 118.

діяльність ОУН у 1944—1954 рр., то жертв з боку українського населення могло би бути ще більше, адже з беззбройними розправлятися завжди легше. Прикладом можуть бути політичні репресії і депортації радянською владою кримських татар у 1944 р. (весь народ був виселений з місць проживання за кілька днів) або чеченців. З українцями все ж подібного не сталося.

Результати реалізації програми «Орлик» («Харків») також виявилися меншими, ніж очікувалося. Підпільники ОУН вірили у те, що їх діяльність, пропаганда та особистий приклад зможуть рано чи пізно викликати симпатії більшості українського населення Наддніпрянщини в боротьбі проти ССРСР, привернуть наддніпрянців на їхній бік. Але цього не сталося. Протягом 1944—1954 рр. підпілля ОУН більшою чи меншою мірою підтримувала лише невелика частина українського населення Центральних, Східних та Південних областей України. Більшість залишалася пасивною, була залякана терором радянських каральних органів, вирішувала здебільшого свої побутові питання. Велика частина населення Наддніпрянщини під впливом радянської агітації ставилась до ОУН дуже ворожо.

Історик О. Пагіря вважає, що основною тактикою для поширення впливу українського підпілля на терени Наддніпрянщини у повоєнний період були агітаційно-пропагандистські та диверсійні рейди боївок ОУН. Зокрема, найбільш активно в Центральній Україні проводили діяльність бойові групи В. Кудри-‘Романа’ (1945—1955 рр.), С. Примака-‘Бутька’ (1945—1951 рр.), С. Смолюка-‘Дем’яна’ (1947—1950 рр.), ‘Ярославенка’, ‘Деркача’, ‘Омелька’, ‘Ваньки’ та ‘Шевченка’. При Кам’янець-Подільському окружному проводі ОУН у 1945—1946 рр. діяли боївки ‘Ореста’, ‘Арсена’, ‘Кармелюка’, а у 1951—1952 рр. — боївка М. Криси-‘Кобзаря’, що здійснила агітаційно-пропагандистський рейд на територію Київської області. Остаточо організаційна мережа ОУН на терені Центральної та Східної України припинила своє існування у 1952 р. після загибелі колишнього крайового провідника ОУН «Поділля» В. Бея-‘Уласа’, хоча остання оунівська боївка на чолі з В. Кудрою-‘Романом’ була ліквідована МГБ 8 липня 1955 р. в с. Сушки Коростенського району Житомирської області¹³³.

¹³³ Пагіря О. Вступ // Літонус УПА. Нова серія. Т. 18... — С. 27.

Повної статистики про участь в підпіллі ОУН мешканців Центральних, Східних та Південних областях України, на жаль, досі не виявлено. Збереглися лише деякі уривчасті дані. До прикладу, протягом 1948 — першої половини 1949 рр. органами МГБ УРСР у Центральних, Східних та Південних областях України було виявлено та ліквідовано 14 молодіжних організацій, заарештовано 108 осіб¹³⁴.

Як видно з узагальнюючої довідки начальника 1 відділення 4 відділу Управління КГБ по Житомирській області майора Воронянського від 25.11.1955 р., за час від 1944 до 1955 рр. чекістами на території лише однієї цієї області було зареєстровано 414 акцій ОУН і УПА, серед них: 21 випадок вбивства радянського партійного активу, 290 випадків пограбування колгоспів та кооперативів, 5 випадків підпалів колгоспних будівель; було заарештовано 638 підпільників ОУН та їхніх прихильників, захоплено понад 100 стволів зброї, викрито 1 типографію і вилучено 36 кг шрифту, зруйновано 31 бункер, вилучено кілька сотень тисяч підпільних листівок, брошур та інших підпільних документів¹³⁵.

Діяльність підпілля ОУН тривала на Наддніпрянщині і в 1950-х рр. Зокрема, станом на 1953 р. співробітниками МВД УРСР було виявлено у Центральних, Східних та Південних областях України 12 молодіжних організацій ОУН з 69 учасниками¹³⁶. Начальник 4 управління МВД УРСР Р. Сараєв у довідці від 8 жовтня 1953 р. інформував, що на оперативному обліку МВД УРСР перебуває 5014 осіб з Центральних, Східних та Південних областей України, яких чекісти підозрюють у співпраці з ОУН. З них 270 осіб було взято на облік саме в 1953 р., 79 — заарештовано¹³⁷. Загалом, за даними КГБ УРСР, у 1944—1957 рр. в ході боротьби з українським націоналістичним підпіллям та УПА було вбито 155 108 підпільників і повстанців, з яких щонайменше 1 746 осіб загинули у центральних, східних та південних областях України¹³⁸.

¹³⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 230—292.

¹³⁵ Сергійчук В. Український здвиг. Наддніпрянщина. — К., 2005. — С. 798—799; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29. — Арк. 317—369.

¹³⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 27. — Арк. 146.

¹³⁷ Сергійчук В. Український здвиг. Наддніпрянщина. — К., 2005. — С. 754; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 131—155.

¹³⁸ Пасіра О. Вступ // Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Т. 18... — С. 27; ГДА СБ України. — Ф. 2 (4 — е управління). — Оп. 26 (1960 р.). — Спр. 2. — Арк. 4—10.

Доволі успішно підпілля ОУН реалізовувало тактичну схему «Олег», що передбачала виховання і підготовку молодих кадрів як основного джерела поповнення українського визвольного руху. Щороку на нелегальне становище переводилось від кількох сотень до 2 тисяч молодих людей, серед яких було немало школярів і студентів. Лише протягом 1948 — першої половини 1949 р. в Західних областях України органи МГБ УССР викрили 561 молодіжну організацію ОУН з 6405 учасниками¹³⁹.

Історик Д. Веденєєв пише, що протягом 1945—1947 рр. мережа «легальних» ланок ОУН покрила практично всю сільську місцевість Західної України. Прихильники ОУН зуміли влаштуватись на роботу в органи влади, в колгоспи, на підприємства, в навчальні заклади, на об'єкти транспорту і зв'язку, в типографії. Крім того, деякі з них вступали в КП(б)У і в комсомол, що сприяло їхньому кар'єрному зростанню. У разі виникнення війни вони цілком могли розглядатися як кадрове джерело для поповнення ОУН, причому з перспективою зайняти відповідальні посади у відновленій Українській державі.

На жаль, повних статистичних даних про створення легальних і молодіжних організацій ОУН поки що не виявлено. Як ілюстрацію Д. Веденєєв наводить дані про тодішню Станіславську область, де лише протягом 1950 — першої половини 1951 р. чекісти виявили 103 легальні ланки ОУН, з них 69 у колгоспах, 7 в навчальних закладах, 10 в лісових господарствах. Ланки об'єднували 677 учасників, з яких 7 голів колгоспів, 56 голів селищних рад, 53 вчителів, 40 колгоспних активістів, 35 комсомольців, 8 бійців громадської самооборони, 84 учні і студенти¹⁴⁰. За даними МГБ УССР, лише у травні—червні 1950 р. в Західних областях України було викрито 83 оунівські організації і групи, учасники яких жили легально, загальною чисельністю 546 осіб (29 груп — у травні і 54 — у червні). З них у Станіславській області — 22 організації, 171 осіб; у Тернопільській області — 16 організацій 119 осіб; у Дрогобицькій — 16 організацій, 89 осіб; у Рівненській області — 13 організацій, 66 осіб; у Львівській області — 11 організацій, 71 особа; у Волинській області — 5 організацій, 30 осіб¹⁴¹.

¹³⁹ Веденєєв Д.В. *Одиссея Василя Кука...* — С. 144.

¹⁴⁰ Там само — С. 143—144.

¹⁴¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 21—24.

Але, як і у випадку з тактичними схемами «Дажбог» та «Орлик», схема «Олег» не дала того кінцевого результату, на який очікували підпільники. Слід констатувати, що поступово, рік за роком, підтримка з боку молоді підпілля ОУН слабшала. Причиною цього були і репресивні заходи радянських каральних органів, і небажання молоді наражатися на небезпеку для життя і йти в підпілля, і можливість жити та працювати легально, робити власну кар'єру. Але слід визнати, що програма «Олег» принесла стратегічний результат на багато років вперед: значна частина західноукраїнської молоді того часу з власного життєвого досвіду добре знала про діяльність ОУН, усвідомлювала, що боротьба велася за справедливі цілі, і це вплинуло на її виховання, формування поглядів в подальшому житті. Не дивно, що чимало колишніх членів або прихильників ОУН згодом опинилося на різних посадах в державному апараті УРСР, на підприємствах, в навчальних закладах тощо. Більшість з них підтримала відновлення української державності в 1991 р.

Часткова реалізація тактичних схем ОУН «Дажбог», «Орлик» та «Олег» у 1944—1954 рр. засвідчила, що в Проводі ОУН працювали глибоко думаючі люди, які, плануючи ці програми, дбали не лише про своє майбутнє, а й про дальшу долю підпілля ОУН і всього українського народу. Вони чітко усвідомлювали небезпеку, яку приніс для українців радянський лад: масові депортації населення в Сибір та інші віддалені території ССРСР; насильницьку радянізацію і колективізацію; русифікацію; асиміляцію українців; тотальне нищення національної культури і Церкви тощо. Навіть деякі позитивні якості радянської системи — впровадження загальної освіти, побудова нових підприємств, залізниць, матеріальна допомога з інших республік ССРСР і т.п. — за таких умов не могли гарантувати нормального існування українського народу в майбутньому. Вироблені підпіллям тактичні схеми реалізовувались послідовно і вперто, і коли б не шалений тиск радянських каральних органів, все могло б скластися інакше. Слід також визнати, що коли б не було чіткої стратегії боротьби ОУН проти радянського режиму, яка базувалася на підтримці місцевого населення та на вдосконаленні організаційного порядку, підпілля ніколи б не протрималося в ССРСР так довго.

Звісно, під час реалізації тактичних схем «Дажбог», «Орлик» та «Олег» виявилися і серйозні недоліки всередині ОУН, виправ-

ляти які було вкрай важко. Серед них: відсутність достатньої дисципліни серед всіх кадрів підпілля, наявність зрадників або ж недостатньо дисциплінованих підпільників, недостатність підтримки серед населення Наддніпрянщини, недостатня організованість і конспіративність запальної молоді, зменшення підтримки з боку населення в Західній Україні внаслідок репресій НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ і т.п. Все це гальмувало реалізацію тактичних схем ОУН. Але вирішальний вплив на їх остаточне припинення мали безперервні репресивні заходи і тиск органів НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, які врешті призвели до знищення в Україні ОУН як організації.

З середини 1950-х рр. збройна боротьба в Україні з радянською владою припинилася, зате розпочався новий етап боротьби, пов'язаний з незбройним спротивом і діяльністю українських дисидентів та правозахисників. Чимало з них були колишніми підпільниками ОУН або прихильниками підпілля (Юрій Шухевич, Петро Січко, Григорій Прокопович, Ірина Сенік та інші). Не дивно, що вони відіграли значну роль у відновленні незалежності України в 1991 р. Таким чином, можемо прослідкувати безперервність різних форм боротьби і тісний взаємозв'язок між різними поколіннями борців українського визвольного руху, діяльність яких завжди була спрямована на досягнення головної мети — відновлення незалежності України.

Насамкінець слід зазначити, що це дослідження є одним з перших, де зроблено спробу зрозуміти обставини створення і реалізації тактичних схем підпілля ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег». На нашу думку, питання потребує подальшого ретельного вивчення, адже його наукове опрацювання почалося порівняно недавно. Сподіваємося, цим згодом займуться інші дослідники українського визвольного руху.